

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком»
Фонд Чарльза Стюарта Мотта
Програма «Школа як осередок розвитку громади»

**СТАНДАРТИ
ГРОМАДСЬКО-АКТИВНОЇ ШКОЛИ:
СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ**

Навчально-методичний посібник

Серія науково-методичних матеріалів у 9 посібниках

**КИЇВ
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ПЛЕЯДИ»
2014**

УДК 376:316.6(075)
ББК 74.200.5я72
Н20

Авторський колектив: Найда Ю.М., Ткаченко Л.М.

Науковий керівник і редактор – Даниленко Л.І., доктор педагогічних наук, професор, заступник завідувача кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України.

Керівник авторського колективу – Ворон М.В., координатор програми «Школа як осередок розвитку громади» Всеукраїнського фонду «Крок за кроком».

Рецензенти:

- Шинкаренко В.І. – начальник відділу інклюзивної освіти та інтернатних закладів департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України
- Корольок С.В. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри менеджменту освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М.В. Остроградського
- Орлів М.С. – кандидат економічних наук, доцент, заступник директора Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України
- Фененко В.В. – директор Миргородської ЗОШ I-III ступенів №1 імені Панаса Мирного, депутат Миргородської міської ради

Видання здійснено за підтримки Фонду Чарльза Стюарта Мотта в рамках реалізації проекту «Розвиток громадсько-активних шкіл в Україні шляхом впровадження програми «Школа як осередок розвитку громади»

**Схвалено для використання Міністерством освіти і науки України
(протокол № 2 від 05 березня 2014 року)**

Н 20 Стандарти громадсько-активної школи: соціальна інклюзія: навчально-методичний посібник / Найда Ю.М., Ткаченко Л.М. Під заг. ред. Даниленко Л.І., — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. — 68 с. ISBN 978-966-2432-20-6

Серія науково-методичних матеріалів «Стандарти громадсько-активної школи» складається з дев'яти взаємопов'язаних частин, що представляють собою окремі навчально-методичні посібники відповідно до кожного стандарту якості діяльності громадсько-активної школи, а саме: «Лідерство», «Партнерство», «Соціальна інклюзія», «Послуги», «Волонтерство», «Навчання впродовж усього життя», «Розвиток громади», «Залучення батьків» та «Шкільна культура».

У третьому навчально-методичному посібнику «Соціальна інклюзія» акцент зроблено на розгляді понять «соціальна ізоляція», «соціальна інклюзія» та «соціальна інтеграція»; представлено поняття, принципи та складові інклюзії та інклюзивної освіти; розглянуто труднощі, які виникають під час впровадження інклюзивної освіти; проаналізовано досвід реалізації програм та проектів громадсько-активних шкіл України, спрямованих на забезпечення соціальної інклюзії.

Адресовано керівникам загальноосвітніх навчальних закладів, методичним, науково-педагогічним та науковим працівникам, слухачам курсів підвищення кваліфікації керівних та педагогічних кадрів освіти, представникам громадських організацій, науковцям, членам шкільних громад та іншим фахівцям, зацікавленим у розвитку місцевої громади.

**УДК 376:316.6(075)
ББК 74.200.5я72**

ISBN 978-966-2432-20-6

© Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2014
© Найда Ю.М., Ткаченко Л. М., 2014

ЗМІСТ

Передмова	4
Вступне слово	7
Розділ 1. Соціальна ізоляція, соціальна інклюзія, соціальна інтеграція	9
Розділ 2. Інклюзія та освіта	19
Розділ 3. Соціальна інклюзія в громадсько-активній школі	37
Розділ 4. Виклики інклюзивної освіти	45
Розділ 5. Із досвіду реалізації програм та проектів громадсько-активних шкіл України, спрямованих на забезпечення соціальної інклюзії	49
Як висновок	60
Використана і рекомендована література та електронні ресурси	61
Додатки	62
Стандарт «Соціальна інклюзія»	62
Програма «Школа як осередок розвитку громади»	65

Передмова

Однією з найкращих рис громадсько-активної школи є створення умов та можливостей навчання для всіх дітей і дорослих, незважаючи на їхнє походження, релігійні віросповідання, етнічний та соціальний статус, стан здоров'я тощо. Саме тому важливою місією ГАШ є забезпечити учнів рівним доступом до навчання та сприяти створенню в класі навчальної атмосфери, вільної від упереджень та стереотипів, а також реалізації програм, доступних для всіх членів громади.

Соціальна інклюзія відображає активний і спрямований на розвиток людини підхід до соціального добробуту, який (підхід) передбачає більше, ніж ліквідацію бар'єрів чи ризиків. Соціальна інклюзія – це забезпечення того, щоб усі діти й дорослі могли брати участь у житті громади як рівноправні члени, яких поважають і які роблять свій внесок у розвиток громади та суспільства.

Ключовими ідеями соціальної інклюзії є:

- Розуміння і визнання, що люди різняться між собою за своїм соціальним, економічним і культурним походженням, особливостями індивідуального розвитку і це – нормальне явище.
- Лідери в громаді несуть відповідальність за створення єдності й гармонії в соціальному середовищі.
- Соціальним групам необхідно надавати допомогу, щоб вони користувалися в громаді рівними правами. Потрібно розуміти, що існують різні ставлення до людей із різних соціальних груп.
- Існують можливості створення навчального середовища для учнів із різним рівнем індивідуального розвитку.
- Розуміння питання динаміки взаємовідносин між меншістю й більшістю, в тому числі й ризиків, пов'язаних із процесом інтеграції.

Ізоляція людей за віковими, матеріальними, гендерними, расовими, етнічними, релігійними чи іншими ознаками перешкоджає повноцінному розвитку громади. Ми віримо, що ГАШ повинна служити своїй місцевій громаді та намагатися долати наявні бар'єри. Ми віримо, що обов'язок школи – робити все, аби усунути інституційні бар'єри для забезпечення максимальної участі усіх дітей і дорослих у житті школи.

Усі громадсько-активні школи розвиваються по-своєму, оскільки кожен навчальний заклад має свою визначену структуру, свій колектив, власні погляди управління та потреби місцевої громади. Незважаючи на це, всі вони мають певні спільні характеристики. Кожна ланка роботи в громадсько-активній школі чітко описана та має певні критерії, які допомагають зрозуміти та визначити рівень її розвитку.

З метою допомогти громадсько-активним школам визначити сильні й слабкі сторони своєї діяльності, оцінити співпрацю з громадою та потреби у навчанні, окреслити загальні принципи діяльності ГАШ та послуги, які надаються на базі школи, міжнародна команда експертів з питань якості розвитку та діяльності громадсько-активних шкіл розробила міжнародні стандарти якості діяльності громадсько-активних шкіл. Сьогодні Стандарти успішно використовуються в понад 10 країнах, серед яких Боснія та Герцеговина, Великобританія, Вірменія, Молдова, Монголія, Казахстан, Польща, Росія, Чеська Республіка, Україна. В Україні міжнародні стандарти було апробовано в 2009 році на базі 10 громадсько-активних шкіл, і, базуючись на результатах апробації, їх адаптував до реалій колектив українських авторів.

Проведення самооцінювання якості діяльності ГАШ, як того вимагають Стандарти, може стати ключовим елементом створення сильної та ефективною позиції школи. Цей процес складається з перегляду школами власних можливостей, оцінювання та визначення досягнень. Стандарти є засобом самооцінювання, а не контролю, їх можуть використовувати як діючі громадсько-активні школи для покращення своєї діяльності, так і інші школи, які мають бажання працювати як громадсько-активні. Важливим елементом процесу самооцінки відповідно до Стандартів є створення планів розвитку шкіл, де активну участь беруть і представники школи, і представники місцевої громади.

Цей посібник – це приклад того, як стандарт «Соціальна інклюзія» може успішно впроваджуватися на базі громадсько-активної школи і як деякі школи здійснили таке впровадження; які існують труднощі та ризики впровадження соціальної інклюзії в загальноосвітньому закладі і як школи їх подолали.

Ми пишаємося тим, що представляємо вам цей посібник, і сподіваємося, що ви – так само, як і ми, – будете захоплені та натхнені його змістом.

З повагою,
Наталія Софій,
директор Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»,
та
Марина Ворон,
координатор програми «Школа як осередок розвитку громади»
Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»

Вступне слово

«Соціальна інклюзія» – один зі стандартних показників громадсько-активної школи, визнаний у європейському співтоваристві, й одна з найсучасніших вимог часу, пов'язана з формуванням в Україні справедливого демократичного суспільства з рівними правами та можливостями.

Інклюзія (з англ. – «долучення до будь-кого або до будь-чого») – новий термін, який увійшов у вітчизняний словниковий запас наприкінці ХХ ст. У 1945 році ООН прийняла Загальну декларацію про права людини, в якій проголосила, що права людини не залежать від статі, кольору шкіри, національності, релігії тощо. Усі незалежні країни, зокрема й Україна, закріпили ці права у своїх Конституціях. Так, ст. 23 Конституції України проголошує: *«Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості»*; ст. 24: *«Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом»*; ст. 28: *«Кожен має право на повагу до його гідності»*.

Ці та інші статті Конституції України є особливо важливими для людей, які мають будь-які обмеження, пов'язані зі здоров'ям, знаннями, особливим тимчасовим станом, для людей, які є мало мобільними і потребують додаткових зусиль для «долучення» до соціальної сфери.

Саме тому стандарт «Соціальна інклюзія» має важливе значення для формування демократичної держави і розвитку соціальних стандартів.

Розуміння і визнання, що люди різняться за своїм соціальним, економічним і культурним походженням; що лідери в громаді несуть відповідальність за створення єдності й гармонії в соціальному середовищі; розуміння питання динаміки взаємовідносин між меншістю й більшістю (в тому числі ризиків, пов'язаних із процесами інтеграції дітей з вадами здоров'я у традиційні заклади освіти) – це головні складові даного стандарту громадсько-активної школи.

Автори цього посібника приділили увагу питанням формування і розвитку інклюзивної політики у школі, подали конкретні пропозиції щодо відходу від традиційного «медичного» погляду на вирішення даного питання та застосування нового – «соціального» – підходу до проблеми, який суттєво позначається на змісті та якості заходів, спрямованих на зменшення негативних наслідків «інвалідності».

Прийнята у грудні 2006 року ООН Конвенція про права людей з інвалідністю та Факультативний протокол до неї змінили всесвітню парадигму в ставленні й підходах до осіб з інвалідністю. Зокрема ставлення до цієї соціальної групи людей як до

пацієнтів, якими необхідно лише опікуватися і які не можуть долучатися до активного суспільного життя, змінилося на ставлення до них як до повноправних членів суспільства, що мають рівні права з іншими громадянами країни. Однак іще чимало країн при формуванні державної соціальної політики стосовно людей з інвалідністю не враховують цих змін.

Зміна акцентів у трактуванні концепції інвалідності приводить до необхідності забезпечення комплексного підходу у створенні умов, які б сприяли реалізації людям з інвалідністю їхніх прав нарівні з іншими громадянами країни. Для цього в школі необхідно створити відповідні умови для:

- поцінування, визнання і поваги щодо кожної особи;
- надання можливостей для навчання і розвитку, творчого інтелектуального зростання кожної людини;
- причетності та участі кожного у прийнятті рішень;
- спільного користування фізичним та соціальним простором (наприклад, громадськими місцями – бібліотеками, театрами, парками тощо);
- фінансової підтримки соціальних програм, так щоб люди з інвалідністю могли повною мірою, нарівні з іншими, брати участь у житті суспільства.

У багатьох розвинутих країнах соціальна інклюзія – це загальна практика, спрямована на вирішення багатьох соціальних проблем, включаючи як-от нерівномірність прибутків, нерівність у сферах охорони здоров'я, освіти, труднощі забезпечення житлом тощо. Сьогодні соціальна інклюзія – це частина рамкових законів Європейського Союзу. Її чіткі межі важко визначити: кожна країна має своє розуміння соціальної інклюзії. Проте повсюдно визнається, що соціальна інклюзія стосується інтересів і прав усіх людей, включно з тими, хто перебуває у соціальних закладах, а соціально інклюзивне суспільство – це таке, де всі люди відчують свою цінність, де поважається різність та несхожість індивідів, а основні потреби задовольняються для того, щоб уможливити гідне життя.

За останнє десятиліття соціальна політика багатьох європейських країн стосовно інклюзії зазнала суттєвих змін: від концепції «долучення» до активної сфери життя людей, які мають інвалідність, – до концепції «повноправного життя в суспільстві рівних можливостей».

Сподіваюсь, що даний посібник сприятиме реалізації цієї нової концепції, поширенню ідеї соціальної політики у загальноосвітньому навчальному закладі та забезпеченню реалізації одного зі стандартів громадсько-активної школи – «Соціальна інклюзія».

*Лідія Даниленко,
професор з менеджменту освіти, доктор педагогічних наук*

Розділ 1. Соціальна ізоляція, соціальна інклюзія, соціальна інтеграція

Соціальна ізоляція

Концепція соціальної ізоляції (або соціального виключення, відторгнення) сформувалася в розвинутих європейських країнах як метод вивчення та опису становища специфічних груп населення. Появу її зумовили політико-економічні та соціологічні теорії минулих років. До громадського та наукового обігу поняття «соціальна ізоляція» було введене французькими політиками і суспільствознавцями. Упродовж 1980–1990-х рр. воно досить швидко поширилось у більшості країн Європи.

Соціальна ізоляція – це поняття, яке використовують нині у багатьох країнах для того, щоб охарактеризувати сучасні форми соціальних перешкод. Доктор Лінн Тодман, директор Інституту соціальної ізоляції в професійній психологічній школі Адлера, вважає, що соціальна ізоляція стосується процесів, за яких окремі люди та цілі громади людей систематично стикаються з обмеженням їхніх прав, можливостей та ресурсів (наприклад, житлові умови, працевлаштування, охорона здоров'я, залучення до громадського життя, демократична участь тощо), зазвичай доступних для інших членів суспільства. Іншими словами – це наслідок численних втрат, які унеможливають всеосяжну участь осіб або груп осіб (людей похилого віку, осіб з інвалідністю, шукачів політичного притулку та інших) у економічному, соціальному і політичному житті суспільства.

Існують інші тлумачення цього терміна: соціальна ізоляція – це багатосторонній процес прогресуючого соціального розриву, що вилучає певні групи та осіб із соціальних відносин та установ і перешкоджає їм брати повноцінну участь у визначеній законодавчими та регуляторними нормами діяльності суспільства, в якому вони мешкають.

Соціальна ізоляція людей з інвалідністю – це відсутність умов для реалізації їхнього права на освіту, працевлаштування, індивідуальну мобільність, охорону здоров'я, участь у політичному та громадському житті, на доступ до ресурсів та послуг. Наприклад, за певних обставин причиною соціальної ізоляції для них може бути недоступність громадського транспорту, що унеможливує доїзди до роботи, місця проведення тренінгу, центру з працевлаштування, медичної установи, розважального закладу.

Предметом чи то грубих, чи майже непомітних форм соціальної ізоляції

може стати будь-хто, якщо він вирізняється у суспільстві. Це явище може торкнутись кожного: суспільство, сягаючи нових технологічних та економічних висот, підіймає на вершину одних людей, лишаючи інших позаду. Люди, що належать до непривілейованих та уразливих груп чи соціальних меншин, мають вищий ризик потрапити в соціальну ізоляцію.

Соціальна ізоляція можлива з багатьох причин, найтипівішими з яких є бідність, расизм, мовний бар'єр, недостатня активність і впевненість особи.

У громадах із соціальною ізоляцією слабка соціальна взаємодія обмежує поширення інформації про роботу, політичну діяльність та громадські події. Багато соціальних працівників вважає, що ізоляція в сільських місцевостях принаймні настільки ж велика (якщо не більша), як і в містах. У сільській місцевості менший доступ до товарів, послуг та закладів, і це ускладнює життя в багатьох аспектах.

У деяких країнах концепція соціальної ізоляції закріплюється у правових актах. Наприклад, Закон Італії № 328 (від 11.08.2000 р.) визначає «*esclusione sociale*» як бідність у поєднанні з соціальним відокремленням і зобов'язує Державну комісію з розслідування (*Commissione di indagine sull'Esclusione Sociale, CIES*) щорічно звітувати Урядові про зміни становища людей, що перебувають у соціальній ізоляції.

Віденська декларація та Програма дій, прийнята 25 червня 1993 р. на Всесвітній конференції з прав людини, стверджують: «надзвичайна бідність та соціальна ізоляція порушують гідність людини»; потрібно вживати термінових заходів для досягнення кращого розуміння причин надзвичайної бідності та їх ліквідації – для того, щоб відстоювати права найбідніших людей і покласти край соціальній ізоляції.

Європейський Союз визнає соціальну ізоляцію як процес, у ході якого групи населення або окремі люди «виштовхуються» на узбіччя суспільства, не мають змоги повною мірою брати участь у суспільному житті внаслідок своєї бідності, відсутності базових знань і можливостей або в результаті дискримінації. Це віддаляє їх від можливостей щодо працевлаштування, отримання доходів, навчання, а також від соціальних інститутів та заходів. Соціально ізольовані особи мають обмежений доступ до органів влади та участі у прийнятті рішень, що впливають на їх життя, й, відповідно, не мають повноважень та можливостей взяти участь у розробці й обговоренні таких рішень¹.

¹ Спільний звіт стосовно соціальної інклюзії // Європейська комісія. — К., 2004.

У звіті Ради з питань соціального розвитку Канади (CCSD) «Прогрес серед дітей Канади» (2002 р.) зазначається, що діти, які живуть у бідних сім'ях, мають менше шансів отримати якісну освіту, а також обмежені у можливостях оздоровлюватись та відпочивати разом з іншими дітьми. Діти, які живуть у постійній бідності, мають більше вірогідності жити у «неблагополучній» родині, зазнати насилля та мешкати з пригніченими батьками. І всі ці обставини є факторами ризику щодо соціальної ізоляції та потенційної злочинності.

Проблема соціальної ізоляції зазвичай пов'язується з проблемою рівних можливостей, оскільки деякі люди потерпають від наслідків ізоляції більше за інших. Упродовж останніх років в університетах штатів Джорджія та Сан-Дієго проводилося дослідження можливого зв'язку соціальної ізоляції з функціями мозку. Його опубліковані результати засвідчили, що ізоляція може спричинити погіршення функціонування мозку та послабити можливості приймати рішення. Такі висновки підтверджують думки, що їх іще раніше висловили соціологи. Ізоляція може впливати на вживання наркотичних речовин та скоєння злочинів. Дослідження, проведені в Об'єднаному Королівстві Британії, зазначили, що соціально ізольовані люди скоюють непропорційно велику кількість злочинів. Соціальна ізоляція значною мірою позбавляє людину відчуття «належності», сприйняття та визнання. Соціально ізольовані люди є більш уразливими з економічної та соціальної точок зору; відповідно, вони мають обмежений життєвий досвід.

У країнах з вільною економікою причини соціальної ізоляції пов'язувалися з економічними та соціальними чинниками суспільства й неефективною політикою уряду щодопослуг у цій сфері.

У Національній доповіді про людський розвиток «Україна: шлях до соціального залучення» аналізуються причини та особливості соціальної ізоляції в нашій країні, визначаються соціально ізольовані групи населення, пропонуються рекомендації щодо розробки державної політики та програм для подолання бар'єрів на шляху до суспільного життя всіх верств населення.²

Один із найпомітніших прикладів соціальної ізоляції людей з інвалідністю в Україні – це недосконала державна політика щодо забезпечення прав та стимулювання засобів масової інформації дублювати інформацію спеціально для людей з ураженнями слуху. Конституція України гарантує доступність інформації всім громадянам України, проте 2010 року тільки 5–7% телепередач мали

² Національна доповідь про людський розвиток «Україна: шлях до соціального залучення». – ПРООН в Україні. – 2011 р.

переклад на жестову мову та титрування для осіб з ураженнями слуху. Указ Президента України № 558/2011 від 07.05.2011 р., зобов'язуючи телекомпанії проводити титрування передач, закладає підґрунтя для зміни на краще стану справ у цій царині:

«... Особи з інвалідністю залишаються відторгнутими від багатьох сфер соціального життя. Більш за все вони страждають від упередженого ставлення до них з боку інших осіб. Тому важливим завданням загальнодержавної політики є виховання, роз'яснення та формування у населення толерантного ставлення до людей з інвалідністю.

Велике значення має формування культури сприйняття людей з інвалідністю як рівних членів суспільства у суспільно значущих сферах (влада, управління, виробництво, наука, фінансова сфера...). Однією з важливих передумов для залучення людей з інвалідністю є створення для них можливостей вести незалежний спосіб життя та брати участь у всіх його сферах шляхом забезпечення їм доступу нарівні з іншими до інфраструктури, транспорту, інформації та спілкування...» – зазначається у Національній доповіді про людський розвиток «Україна на шляху до соціального залучення».

Протилежністю до соціальної ізоляції є соціальна інклюзія, або позитивні дії, спрямовані на зміну обставин та навичок, які спричинили ізоляцію людини від життя суспільства.

Соціальна інклюзія

Соціальна інклюзія («включення, долучення») з'явилась як результат переходу суспільства до соціальної політики, яка базується на соціальній моделі інвалідності. Фактично це процес змін у політичній, економічній, соціальній сферах, спрямований на утвердження соціальної рівності. Це забезпечення таких умов, за яких усі діти й дорослі могли б брати участь у житті суспільства як рівноправні його члени, яких поважають і які роблять свій внесок у суспільний розвиток. Соціальна інклюзія відображає активний і спрямований на розвиток людини підхід до суспільного добробуту, що передбачає не просто ліквідацію бар'єрів чи ризиків, а дещо більше: зміну концепції соціальної політики.

«Соціальна інклюзія» – це процес, спрямований на забезпечення людям, які зазнають ризику бідності та соціального вилучення, можливостей та ресурсів, необхідних для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті та досягти рівня життя і добробуту відповідно до стандартів якості життя. Дії держав відповідно до принципів соціальної інк-

люзії мають забезпечувати людям ширші можливості для участі в підготовці та прийнятті рішень, що їх стосуються, та реалізації їхніх основних прав.

Європейський Союз прийняв до використання терміни «соціальна інклюзія» та «соціальна ізоляція» наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Концепція «соціальної інклюзії» виникла у відповідь на все глибшу соціальну нерівність, яка стала наслідком нових умов на ринку праці та невідповідності тодішньої системи соціального забезпечення, через що було неможливо задовольнити потреби різноманітних верств населення.

Соціальна інклюзія охоплює широкий спектр стратегій, ресурсів, орієнтованих на ті групи населення, які перебувають у несприятливому становищі.

Наріжними каменями концепції соціальної інклюзії стосовно осіб з інвалідністю є:

Цінування, визнання і повага щодо окремих осіб і цієї соціальної групи. Це, зокрема, передбачає визнання відмінностей у розвитку людей замість прирівнювання «інвалідності» до патології, вади; поширення переконання, що всі люди є однаковими в одному фундаментальному сенсі: *незважаючи на наші відмінності, ми всі маємо певну цінність*.

Розвиток людини потребує надання їй можливостей для навчання та самовдосконалення, творчого інтелектуального зростання особистості, вибору дітьми і дорослими такого життя, яке вони цінують і яке заслуговує на підтримку.

Причетність та участь – наявність підтримки у прийнятті рішень, що стосуються кожного особисто, в питаннях сім'ї та життя в суспільстві. Це означає, що молоді люди приймають рішення самостійно, можуть контролювати послуги, які їм надаються; батьки беруть участь у прийнятті рішень щодо вибору школи та у вирішенні інших питань, що впливають на життя їхніх дітей; громадяни залучаються до участі у прийнятті рішень щодо політики та участі у політичному житті суспільства.

Територіальна близькість – це спільне користування фізичним і соціальним простором (наприклад, громадськими місцями – бібліотеками, театрами, парками тощо).

Матеріальний добробут – наявність матеріальних ресурсів і, зокрема, фінансової підтримки соціальних програм, так щоб люди з інвалідністю могли повною мірою, нарівні з іншими, брати участь у житті суспільства.

Із соціальною інклюзією пов'язуються проблеми дотримання прав людини. Згідно з визначенням видатного економіста, лауреата Нобелівської премії Амартії Сена, «процес інклюзії характеризується наявністю соціального досвіду, який використовується всіма групами населення, рівністю умов для досяг-

нення успіхів у житті, які надаються кожній людині для досягнення базового рівня добробуту».

З дотриманням принципів соціальної інклюзії повинні розроблятися державні стратегії в сфері освіти, охорони здоров'я, економіки, працевлаштування, міграції, будівництва, благоустрою тощо. Але пріоритетно вони мають застосовуватися в освіті – насамперед тому, що освітня система є віддзеркаленням становища суспільства й водночас важливим засобом його перебудови.

Автори публікації «Соціальна інклюзія у Сполучених Штатах» («Social Inclusion for the United States», 2007 р.) зазначають: «Щодо підтримки соціальної інклюзії, то ми підтримуємо ініціативи та стратегії, результатом яких є, наприклад, більш рівномірні прибутки, кращих можливостей у сфері працевлаштування, покращення навичок, здоров'я, а також кращої якості житла. Соціальна інклюзія – це багатосторонній підхід, що уможливорює все це. Соціальна інклюзія дозволяє нам зосередитися на дослідженні та пошуку стратегічних рішень, у яких враховано те, що просто отримання роботи може бути недостатнім для забезпечення повної участі в економічному та соціальному житті громади людей, що виходять зі складних становищ, де вони опинилися».

Державний Департамент охорони здоров'я провінції Вікторія (Австралія) визначає, наприклад, такі цінності, які лежать в основі соціальної інклюзії:

Кожен готовий. Нікого з нас не потрібно «екзаменувати» чи випробувати, щоб визначити нашу відповідність низькритеріїв і прийняти рішення стосовно того, чи можемо ми бути «долученими», чи ж нас варто «вилучити».

Кожен може навчатись. Як розумні істоти, всі ми ростемо, змінюємось та робимо помилки, але ми всі спроможні навчатись.

Кожен потребує підтримки. Інколи хтось із нас потребує більшої підтримки, ніж інші.

Кожен може спілкуватись. Те, що хтось не використовує слів, не означає, що він не має чого сказати.

Кожний може зробити внесок. Ми маємо визнавати, підтримувати й оцінювати внески кожної людини, в тому числі й наші власні.

Разом ми кращі. Ми не мріємо про світ, де кожен схожий на нас, – наші відмінності є найбільш важливим відновлювальним ресурсом.

Австралійський уряд ухвалив принципи, розроблені Австралійською радою з питань соціальної інклюзії (Australian Social Inclusion Board), які скеровують процеси залучення всіх верств суспільства до громадських справ. У них містяться певні сподівання (тобто чого ми хочемо досягти) і підходи (що допоможе нам домогтися цього).

Сподівання:

- Зменшення чи послаблення несприятливих умов.
- Збільшення участі у соціальній, громадській та економічній сферах.
- Збільшення впливу, що його могли б мати думки «ізольованих», а також посилення відповідальності за їхній добробут.

Підходи:

- Базування на власних сильних сторонах та перевагах громади.
- Побудова партнерства з основними зацікавленими сторонами.
- Впровадження спеціально адаптованих послуг.
- Надання високої пріоритетності справам швидкого реагування та запобігання.
- Забезпечення супутних додаткових послуг та причетність до всіх рішень уряду.
- Використання свідчень та узагальнених даних для інформування про стратегії.
- Планування життєспроможності.

Рівні права людей з інвалідністю в країнах, що розвиваються, захищає Фонд «Dark & Light» (Нідерланди). Його діяльність зосереджується на трьох основних напрямках: надання спеціальних послуг для людей з вадами зору; боротьба за інклюзивність суспільства; підтримка неурядових організацій у захисті прав людей з інвалідністю.

Соціальна інтеграція

У XVII ст. швейцарський математик Я. Бернуллі (1654–1705) ввів у математику термін «інтеграл». У наступні три століття термін «інтегрувати» поступово ввійшов в інші галузі наукового життя – спочатку в філософію, потім у психологію, соціологію, а далі в педагогіку. Термін «інтеграція» походить від лат. *integratio* («відновлення, заповнення»), що, своєю чергою, походить від *integer, integrum* («цілий»). Що стосується дефініції поняття «інтеграція», то в науковій літературі ми не натрапимо на два однакові визначення. Це можна пояснити, по-перше, наявністю безлічі моделей, типів інтеграційних процесів, які різняться за цілями й функціями, і, по-друге, відмінностями національних інтересів, що їх відстоюють окремі держави.

Соціальна інтеграція – процес перетворення порівняно самостійних, слаб-

ко пов'язаних між собою об'єктів (індивідів, груп, держав) у єдину, цілісну систему, що характеризується узгодженістю та взаємозалежністю її частин на основі загальних цілей, інтересів. Це встановлення оптимальних зв'язків між соціальними інститутами, групами, гілками влади й управління. Основою соціальної інтеграції слугує діяльність людей у межах того чи іншого суспільно-політичного ладу. Мета соціальної інтеграції полягає у створенні «суспільства для всіх», у якому кожна особа має права й обов'язки і покликана відігравати в житті цього суспільства активну роль.

У педагогіці термін «соціальна інтеграція» з'явився в ХХ ст. й почав застосовуватись у США спочатку щодо проблем расових, етнічних меншин, а згодом – щодо дітей емігрантів. Лише в 1960-х рр. цей термін з'явився у науковому використанні на Європейському континенті й став уживатися щодо осіб з інвалідністю.

У соціології термін «соціальна інтеграція» зазвичай застосовується поруч із терміном «соціальна солідарність». Насправді «соціальна інтеграція» (тобто дія прийняття) і «соціальна солідарність» (тобто розуміння проблем) розділені в часі. Зволікання у подоланні залежить від того, які відчуття виникають стосовно нового отриманого досвіду.

Наприклад, у багатьох країнах умови проживання, навчання, праці для людей з інвалідністю вважаються добре продуманими, оскільки для щоденного життя цим людям забезпечено фізичну, інформаційну доступність. Але чи є підстави говорити про повну інтеграцію? Звісно, ні. Суспільство все ще сприймає інвалідність як слабкість – навіть якщо люди з інвалідністю роблять речі, яких не можуть зробити інші. Світові спортивні чемпіонати завжди збирають велику кількість глядачів та добре висвітлюються в засобах масової інформації. Але коли йдеться про спорт для людей з інвалідністю, то ситуація змінюється на діаметрально протилежну.

Ми живемо в суспільстві, у якому певні бар'єри щодо інвалідності – а також расової належності, релігійних переконань, статі, соціального стану, віку та сексуальної орієнтації – можуть мати вплив на реалізацію можливостей, прибутку, громадянські права та здоров'я людини. Тому згуртованість громади, в якій кожен має відчуття того, що він є членом цієї громади, має велике значення для зміни цього становища. У зв'язку з цим нині актуально розвивати взаємодію між різними спільнотами, громадами, групами населення з метою протидіяти нетолерантному ставленню, необізнаності, появі страхів, упередженню та дискримінації. Згуртованість громади, груп людей, усього суспільства передбачає створення оточення, де визнають і цінують відмінності людей.

Повага до індивідуальних особливостей є важливою складовою розбудови успішного демократичного суспільства.

Усе більшої актуальності набуває соціальна інтеграція людей з важкими ментальними ураженнями. 2003 року вчені-соціологи з Колумбійського і Гарвардського університетів провели дослідження якості життя серед цих пацієнтів, застосовуючи теорію соціальної інтеграції. За результатами дослідження було доведено потенційні можливості соціальної інтеграції цієї групи осіб, її ефективного довготермінового лікування та розвиток приємних почуттів у пацієнтів. Адже відомо, що нестача позитивної соціальної взаємодії та сприйняття має руйнівні наслідки щодо людини, сім'ї, громади та перспективи суспільства.

У ХХ ст. питання соціальної інтеграції привертають до себе все більше й більше уваги. На Всесвітньому саміті з питань соціального розвитку, що відбувся у Копенгагені 1995 року, інклюзивне суспільство окреслене як *«суспільство для всіх»*, у якому кожний індивід, кожний, хто має права й обов'язки, повинен відігравати активну роль. Таке інклюзивне суспільство має механізми пристосування до індивідуальних рис, дає можливість активної участі всіх людей у політичному, економічному та соціальному житті, забезпечує рівні можливості для всіх, щоб кожен міг максимально розвинути свій життєвий потенціал.

Створення стабільного, безпечного та справедливого суспільства – це повільний і копіткий процес. Але це найкращий шлях запобігання соціальним конфліктам та розбудови життєздатного оточення.

Розділ 2. Інклюзія та освіта

Від соціальної інклюзії до інклюзії в освіті

Сьогодні провідною стратегією політики багатьох країн можна вважати науково обґрунтоване та доведене практикою твердження, що «економічно доцільним є здійснення інвестиції в людський капітал скрізь, де це можливо, замість прямого інвестування в соціальне обслуговування». Відповідно до цієї стратегії залученість осіб з інвалідністю в суспільство розглядається як стратегічний напрям соціального інвестування для майбутнього.

Насамперед питання соціальної інклюзії повинні знайти своє відображення у сфері освітньої політики, тому що освітня система є віддзеркаленням стану суспільства й водночас важливим засобом його перебудови.

Мета освітньої інклюзії полягає у тому, щоб ліквідувати соціальну ізоляцію (влучення), яка є наслідком негативного ставлення до різноманіття. Відправною точкою для освітньої інклюзії є переконання, що освіта є одним з основоположних прав людини й основою для більш справедливого суспільства. На міжнародній конференції ООН з питань освіти, науки і культури «Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє» відмічалось³:

«Запровадження інклюзії в освітній сфері є не другорядним, а центральним питанням для забезпечення високоякісної освіти й створення більш інклюзивних суспільств... Освіта широко розглядається як засіб розвитку людського капіталу, підвищення економічних показників, посилення індивідуальної спроможності й розширення меж вибору задля використання свобод громадянства. Освіта сприяє розвитку здатності особи або групи осіб приймати власні рішення та – більше, ніж будь-коли раніше, – творити свою долю. Крім того, освіта є важливим засобом подолання маргіналізації для дорослих і дітей, збільшуючи їхній потенціал отримувати можливості для більш повноцінної участі в житті своїх громад».

Інклюзивна освіта: витоки та концептуальні положення

ЮНЕСКО розглядає інклюзію в освітній сфері як динамічний метод позитивного реагування на багатоманітність учнівського контингенту та ставлення до індивідуальних відмінностей не як до проблем, а як до можливостей для збагачення навчального процесу.⁴

³ Інклюзивна освіта: шлях у майбутнє. – Женева, 2008.

⁴ Руководящие принципы политики в области инклюзивного образования. ЮНЕСКО. – Париж, 2009.

Традиційно в більшості країн світу застосування концепції й методів інклюзії в освітній сфері головним чином обмежуються контингентом учнів, яких зараховують до категорії осіб з особливими потребами, дітей з інвалідністю, а також біженців.

Інклюзія в теперішньому вигляді бере початок зі спеціальної освіти, яка у своєму розвитку пройшла кілька етапів, на яких розглядалися різні способи врахування особливостей дітей з інвалідністю (з особливими потребами). Практичні надбання спеціальної освіти було перенесено до загального освітнього потоку в межах підходу, який отримав назву «інтеграція». В освіті концепція інтеграції виникла у 1980-х рр. як альтернатива шкільним моделям навчання в спеціальних закладах. Інтеграція передбачала залучення учнів, яких зараховують до категорії осіб з особливими потребами, до навчання у загальноосвітніх школах. Реструктуризація й укріплення матеріально-технічної бази, збільшення кількості спеціальних класів і спеціальних педагогів у звичайних школах, «інтеграція» учнів з особливими потребами у звичайні класи та забезпечення їх навчальними матеріалами були й досі є деякими головними складовими, що необхідні для застосування моделей інтеграції. Та головна проблема цього кроку полягає в тому, що включення спеціальної освіти до загального потоку не супроводжувалося змінами в організації роботи звичайної школи, її навчальних планів і програм та методик навчання. Тому відсутність організаційних змін виявилась однією з найсуттєвіших перешкод для впровадження інклюзивної освітньої політики.

Після 1990-х рр. межі поширення, цілі, зміст і очікувані результати стосовно інтеграції в освіті істотно змінилися. Ці зміни загалом пов'язані з визнанням того, що інтеграційна модель, яка ґрунтувалася лише на закритті спеціальних шкіл і «долученні» учнів до навчання у загальноосвітніх школах не відповідала розмаїттю потреб учнів.

Запровадження інклюзії у сфері освіти передбачає розроблення й запровадження широкого спектру навчальних стратегій для більш гнучкого реагування на розмаїття потреб учнів. Основою концепції інклюзивної освіти є принципи, що всі діти й молоді люди, незважаючи на різне культурне й соціальне походження та різні рівні навчальних можливостей, повинні мати однакові можливості в навчанні в усіх типах закладів освіти. Отже, ідеологія інклюзивної освіти спрямована на надання кожній дитині, всім відособленим і вразливим групам (жінки й дівчата, національні меншини, корінні народи, діти з особливими потребами, діти з інвалідністю) можливостей для результативного навчання.

Згідно з цією концепцією інклюзивної освіти шанси на підвищення навчальної успішності зростають, якщо визнати, що причини навчальних труднощів, з якими стикаються окремі учні, пояснюються рівнем сучасної організації роботи школи й усталеними методами викладання. Тому ведеться мова про необхідність реформування освіти. Для цього передусім слід удосконалити педагогічні методи так, щоб учителі якомога повніше враховували багатоманіття учнівського контингенту і вбачали в індивідуальних відмінностях не проблему, яка потребує розв'язання, а нову можливість для збагачення навчального процесу.

Таким чином, для розуміння інклюзії мають значення чотири ключові аспекти [16]:

- *Інклюзія – це процес.* Її слід розглядати як неперервний пошук кращих способів врахування питань багатоманітності. Вона навчає людей співіснувати, приймаючи відмінності, які постають при цьому в більш позитивному світлі та розглядаються як стимул для заохочення дітей і дорослих до навчання.
- *Інклюзія спрямована на виявлення й усунення бар'єрів.* Вона передбачає збір, узагальнення й оцінювання інформації з великої кількості різних джерел, щоб удосконалити освітню політику і практику, стимулювати дітей і дорослих до навчання.
- *Інклюзія створює умови для присутності, участі та досягнень усіх учнів.* Термін «присутність» означає наявність певного місця навчання дітей і те, наскільки регулярно і пунктуально вони його відвідують. Термін «участь» описує якість їхнього досвіду під час перебування в місці навчання й тому вимагає врахування думок тих, хто навчається. Термін «досягнення» стосується не лише результатів тестів чи іспитів, він охоплює також результати навчання в межах усіх навчальних планів і програм (curriculum).
- *Інклюзія вимагає підвищеної уваги до дітей з «групи ризику», для яких існує небезпека відрахування з закладу чи низької успішності.* Йдеться про моральний обов'язок вести ретельне спостереження за групами, які, за статистикою, найбільш часто потрапляють до «групи ризику», і, за потреби, вживати заходів для забезпечення їхньої присутності, участі та досягнень у системі освіти. Інклюзія як освітня концепція постійно розвивається і є вкрай важливою для формування політики й стратегій, спрямованих на усунення причин і наслідків дискримінації, нерівності та виключення. При впровадженні інклюзивної освіти слід враховувати, що це поступаль-

ний процес, який має ґрунтуватися на чітко сформульованих принципах, орієнтованих на розвиток усієї системи освіти. У його проведенні повинні бути задіяні політичні та релігійні діячі, місцеві органи освіти і засоби масової інформації, громадські організації та самі діти.

Правова основа для розбудови інклюзивних стратегій

В основі інклюзивного підходу лежить право людини на освіту, проголошене Загальною декларацією прав людини (1948 р.): *«Кожна людина має право на освіту. Освіта має бути безкоштовною – це стосується принаймні початкової й загальної освіти. Початкова освіта має бути обов'язковою. ... Освіта має бути спрямована на всебічний розвиток людської особистості й збільшення поваги до прав людини й основних свобод. Освіта має сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма народами, расовими і релігійними групами і має сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй щодо підтримання миру»* (Загальна декларація прав людини, ст. 26).

Важливими для осмислення інклюзивного підходу є також положення Конвенції про права дитини (1989 р.) – наприклад, право дитини не піддаватися дискримінації, передбачене статтями 2 і 23, тобто *«... ефективний доступ до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку таким чином, який призводить до якомога повнішого залучення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особи – в тому числі культурного і духовного розвитку дитини»* (Конвенція про права дитини, ст. 23).

На Всесвітній конференції з питань освіти для всіх, яка відбулась у Джомт'ені (1990 р.), було вказано на необхідність забезпечення загального доступу до освіти для всіх осіб та сприяння укріпленню принципів справедливості. Йдеться про вжиття активних заходів з виявлення «бар'єрів», що з'являються на шляху деяких груп, які намагаються отримати доступ до реалізації свого права на освіту і виявлення ресурсів, наявних на національному рівні та на рівні громади, і застосування їх для усунення цих бар'єрів. Конференція прийняла Всесвітню декларацію «Освіта для всіх». У ст. 29 («Цілі освіти») вказується, що освітній розвиток особи є основною метою і що освіта має надавати дітям змогу розвивати їхні таланти, розумові та фізичні здібності в найповнішому обсязі.⁶

Цю концепцію підтвердили учасники Всесвітнього форуму з питань освіти в Дакарі 2000 року. Форум оголосив, що освіта для всіх має враховувати потреби вразливих груп людей: дітей, які працюють; мешканців віддалених

⁶ Всесвітня декларація «Освіта для всіх» (1990 р.).

сільських районів та кочівників; представників етнічних і мовних меншин; дітей, молодих людей і дорослих, які постраждали від конфліктів, епідемій ВІЛ/СНІДу, голоду й незадовільного стану здоров'я; осіб з особливими потребами в галузі навчання. Значущим документом для розвитку інклюзивного підходу є Дакарська декларація (2000 р), в основу якої покладено проголошені під час міжнародної конференції Цілі освіти тисячоліття. Декларація наголошує на необхідності цілеспрямованих дій держав з досягнення цілей тисячоліття в освітній галузі – забезпечення доступу до обов'язкової освіти до 2015 р. всім дітям (із особливим наголосом на дітях з інвалідністю та дівчатках).

Головний поштовх розвитку інклюзивної освіти осіб з особливими потребами було дано під час Всесвітньої конференції з цих питань, яка відбулася в Саламанці (Іспанія) в червні 1994 р. Участь у ній взяли представники 92 урядів та країн та 25 міжнародних організацій.

Під час конференції було прийнято основоположні документи для впровадження інклюзивної освіти – Саламанкську декларацію та Програму дій. Один із висновків діяльності конференції був сформульований так: *«...Процес освіти осіб з особливими потребами (а це питання, яке викликає однакове занепокоєння у країн Півночі та в країн Півдня) не може здійснюватись окремо від інших процесів. Він має стати частиною загальної стратегії освіти і, безумовно, нової соціальної й економічної політики. Він вимагає масштабного реформування звичайної школи».*

Створення системи інклюзивної освіти може відбуватися за умов урахування того, що:

- Звичайні школи з такою інклюзивною орієнтацією є найбільш ефективним засобом боротьби з дискримінаційними ставленнями; такі школи є підґрунтям створення доброзичливого середовища, побудови інклюзивного суспільства та забезпечення освіти для всіх.
- Усі діти і молодь світу з їхніми індивідуальними сильними і слабкими сторонами, їхніми надіями і сподіваннями мають право на освіту... На шкільну систему певної країни покладається завдання пристосовуватися до того, щоб задовольняти потреби всіх дітей.
- Звичайні школи стануть більш інклюзивними – іншими словами, вони зможуть навчати всіх дітей у своїх громадах⁷.

Ключові принципи і положення Саламанкської декларації дають змогу обґрунтувати доцільність переходу до інклюзивних шкіл з кількох точок зору, зокрема:

⁷ Саламанкська декларація і рамки дій з освіти осіб з особливими потребами. ЮНЕСКО. – Париж, 1994.

-
- з погляду цілей освіти. Потреба в інклюзивних школах пов'язана з необхідністю спільного навчання всіх дітей. Школи мають розробляти методи викладання, які враховують індивідуальні відмінності всіх дітей;
 - з соціального погляду. Інклюзивні школи можуть змінити ставлення до відмінностей шляхом спільного навчання всіх дітей і сформуванню основи для справедливого й недискримінаційного суспільства;
 - з економічного погляду. Створення й утримання в належному стані шкіл, де всі діти навчаються разом, є менш кошовною справою, аніж формування складної системи різних типів шкіл, які спеціалізуються на навчанні різних груп дітей.

Відправним документом для законодавчого закріплення інклюзивної політики та практики на держаному рівні стала Конвенція ООН про права інвалідів, яку ратифікувала Верховна Рада України 16 грудня 2009 р. Стаття 24 Конвенції («Освіта») рекомендує спрямувати освітню політику держав на впровадження інклюзивної освіти як засобу подолання відчуження та сегрегації в освітніх системах, відкриття рівного доступу до освіти дітям з інвалідністю. Ратифікація Конвенції ООН про права інвалідів та Факультативного протоколу уможливили прискорення розвитку інклюзивної освіти. У грудні 2009 р. був прийнятий наступний відправний для розвитку інклюзивної освіти документ – Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1482-р. «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року».

Відповідно до цього розпорядження Міністерство освіти і науки України видало Наказ № 1153 від 21 грудня 2009 р. «Про заходи МОН на виконання завдань, визначених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року № 1482-р «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року». Цим наказом було затверджено низку заходів, які мають сприяти розбудові інклюзивної освіти. Серед них:

- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань освіти» щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах;
- розробити та затвердити положення про клас з інклюзивним навчанням;
- внести зміни до Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації у зв'язку з

- запровадженням інклюзивного навчання;
- забезпечити підготовку й підвищення кваліфікації педагогічних працівників з питань інклюзивного та інтегрованого навчання, зокрема шляхом створення в інститутах післядипломної педагогічної освіти відповідних кафедр (лабораторій);
 - забезпечити умови для безперешкодного доступу дітей, які потребують корекції фізичного та / або розумового розвитку, до будівель і приміщень загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним та інтегрованим навчанням;
 - інші.

Верховна Рада України затвердила Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти (щодо організації навчально-виховного процесу) № 2442–VI» (6 липня 2010 року). Зокрема в пункті 2. 2. зазначено необхідність доповнити перший абзац пункту третього ст. 9 Закону України «Про загальну середню освіту» словами: *«спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами»*.

Наступним важливим документом стала «Концепція розвитку інклюзивної освіти», затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України № 912 (від 01.10.2010 р.). Як зазначено в Пояснювальній записці до Концепції розвитку інклюзивної освіти, її розробка та прийняття викликане «необхідністю вирішити важливі питання щодо забезпечення права на якісну освіту дітей з особливими освітніми потребами», а також зобов'язаннями держави, пов'язаними з ратифікацією таких міжнародних документів, як Загальна Декларація прав людини, Конвенції ООН про права дитини та Конвенції ООН про права інвалідів. Зазначена Концепція вперше на законодавчому полі України ввела визначення інклюзивного навчання як «комплексного процесу забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей». Для забезпечення особистісно-орієнтованого підходу в процесі навчання вона згаданий документ передбачає також введення додаткової посади асистента учителя шляхом доповнення Класифікатора професій новою кваліфікацією. Реалізація Концепції передбачає комплексне вирішення питань, пов'язаних із нормативно-правовим, навчально-методичним, кадровим забезпеченням інклюзивної освіти.

У серпні 2011 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 872 «Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». Нею визначаються умови, необхідні для успішного впровадження інклюзивної освіти, – зокрема такі:

- застосування особистісно-орієнтованих методів навчання (індивідуалізація, диференціація);
- забезпечення безперешкодного доступу до будівель та приміщень такого закладу для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату та дітей з вадами зору;
- забезпечення необхідними навчально-методичними й індивідуальними технічними засобами навчання тощо.

Цей документ зазначає, що особливістю навчально-виховного процесу дітей з особливими освітніми потребами є його корекційна спрямованість, яка відображається в індивідуальних навчальних планах. Індивідуальні навчальні плани для дітей з особливими освітніми потребами розробляють педагоги спільно з іншими фахівцями (в тому числі вчителями-дефектологами), а затверджує їх керівник навчального закладу. Особистісно-орієнтований підхід до навчання дітей з особливими освітніми потребами забезпечується введенням посади «асистент педагога».

Незважаючи на недосконалість цього документа – наприклад, невизначеність чи відсутність механізмів його впровадження (на сьогодні немає установи чи закладу, що підготовляв би асистентів педагогів) або те, що в ньому не зазначено нічого про максимально можливу наповнюваність класів з інклюзивною формою навчання, – затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах є прогресивним кроком на шляху до запровадження інклюзивної освіти в Україні⁸.

Ресурси для запровадження інклюзії в освіті

Успіх у забезпеченні інклюзивної освіти як ключової складової на шляху до створення інклюзивних суспільств залежить від згоди всіх відповідних сторін щодо єдиної перспективи, яка має супроводжуватися прийняттям низки конкретних заходів, щоби втілити цю перспективу в реальність.

Перешкоди на шляху до інклюзії можна звести до мінімуму за допомогою активної співпраці між особами, відповідальними за розробку політики, і персоналом, зайнятим у системі освіти, а також іншими зацікавленими сторонами.

⁸ Зауваження авторки.

ми, здійснюючи активне залучення членів місцевих спільнот – у тому числі політичних і релігійних діячів, співробітників місцевих органів управління освіти і працівників засобів інформації.

Кроки на підтримку інклюзивного руху:

- проведення на місцях ситуаційного аналізу, який має виявити масштаби проблеми, наявні ресурси й можливості їх використання на підтримку інклюзивної освіти;
- мобілізація громадської думки на підтримку права на освіту для кожного;
- досягнення консенсусу щодо концепції інклюзивної якісної освіти;
- реформування законодавства на підтримку інклюзивної освіти відповідно до правових норм міжнародних конвенцій, декларацій і рекомендацій;
- надання підтримки створенню потенціалу на місцях з метою дальшого розвитку інклюзивної освіти;
- знаходження механізмів вимірювання впливу інклюзивної та якісної освіти;
- розроблення механізмів виявлення дітей, які не охоплені шкільною освітою, та контроль за наданням їм допомоги для повернення в школу й отримання освіти;
- надання допомоги вчителям, щоб вони краще усвідомлювали свою роль у системі впровадження інклюзивної освіти, яка відкриває для них нові можливості, а не створює ще одну проблему.

Ключові особи

Учителі й викладачі, працівники освіти, допоміжний непедагогічний персонал, батьки, громадські організації, шкільні органи управління, фахівці з розробки навчальних планів і програм, фахівці з планування освіти, навчальні заклади і громада – учасники одного інклюзивного процесу і можуть слугувати цінним джерелом інформації щодо впровадження інклюзії. Деякі з них (учителі й викладачі, батьки і громади) являють собою дещо більше, ніж просто цінне джерело інформації. Вони є ключовою ланкою надання підтримки всьому інклюзивному процесу.

Інклюзивні навчальні програми і плани

Інклюзивна навчальна програма / план стосується когнітивного, емоційного, соціального й творчого розвитку кожної дитини. Вона ґрунтується на трьох го-

ловних принципах освіти XXI століття: навчитися пізнавати, працювати, жити разом. Інклюзивна навчальна програма / план відіграє основоположну роль в укріпленні толерантності й сприянні реалізації прав людини, вона також є потужним інструментом подолання культурних, релігійних, гендерних та інших відмінностей. У межах програми / плану враховуються гендерні аспекти, культурна самобутність і мовне походження учнів. Навчальна програма пов'язана з подоланням негативних стереотипів не лише в підручниках, а й – що важливіше – у ставленні учителів, а також в очікуваннях батьків. Багатомовні підходи до освіти, в межах яких мова визнається складником культурної ідентичності учнів, передбачають, що вона може бути одним із засобів інклюзії.

Науково доведено існування нерозривного зв'язку між якістю освіти й доступом до неї. Тому концепція «освіти для всіх» зумовлює необхідність ґрунтовного перегляду великої частини сучасних методів організації викладання в школі. Вчителі часто дотримуються старих поглядів, сформованих у процесі їхнього власного шкільного досвіду.

Інклюзивний підхід до політики формування і реалізації навчальних планів і програм передбачає, що кожна дитина, яка навчається, має численні потреби, які лише посилюються в ситуації вразливості або несприятливих умов. Але разом з тим усі мають отримати користь від загальноприйнятого базового рівня якісної освіти.

У школах часто існують загальні спільні цілі щодо бажаного рівня учнівських досягнень. Інклюзивний підхід спонукає до відмови від методики викладання з орієнтацією на усереднені показники, мотивуючи це тим, що деякі учні будуть не в змозі їх досягти, тоді як іншим навчатися буде «надто легко» і для них навчання ставатиме нецікавим. Замість цього в концепції «освіти для всіх» підкреслюється важливість орієнтації процесів навчання і викладання на самого учня, на його відмінності в розумінні, почуттях, соціальних навичках і навичках сприйняття тощо. Як результат – усі учні здобувають оптимальні можливості, щоб формувати мотивацію й активно навчатися.

Доступні та гнучкі навчальні плани і програми можуть стати «ключем» до створення «шкіл для всіх». Важливо, щоб вони були достатньо гнучкими, аби забезпечити можливості пристосування до індивідуальних потреб учнів і заохочувати вчителів шукати рішень, які відповідатимуть потребам і здібностям кожного учня.

Багато навчальних планів і програм побудовані на припущенні, що всі учні мають вивчати однаковий матеріал за однаковий час і за допомогою однакових засобів та методів. Але учні не схожі один на одного і мають різні здібності

й потреби. Поруч із гнучкими навчальними планами і програмами потрібно впроваджувати гнучку методику навчання і викладання.

Середовище і шкільна культура, зорієнтовані на дитину

Несхожість людей і різна манера навчатися є природною і цінною рисою, яка знаходить своє відображення в роботі навчальних закладів. Школи мають бути здатними створювати умови з використанням різного набору робочих методів (у тому числі й індивідуального спрямування навчальних практик), аби не залишити осторонь жодної дитини.

Характерною властивістю «школи для всіх» є застосування гнучкого підходу до індивідуальних здібностей учня та орієнтація на його потреби й інтереси. Наявний досвід щодо розвитку дитини доводить, що навчання найкраще протікає у середовищі, де приділяється велика увага формуванню почуття власної гідності й позитивної самооцінки, тобто у середовищі, де існує й активно розвивається справжня здатність співдіяти.

Орієнтація на потреби дитини не означає, що учні мають вивчати зміст навчальних предметів окремо. Індивідуальні адаптації можуть здійснюватися на уроці. Також передбачається надання учнями підтримки один одному відповідно до їхніх здібностей і сильних сторін. У цьому сенсі відмінності розглядаються як можливості для навчання. Для підтримки організації якісного інклюзивного навчання може використовуватися широкий спектр інших засобів і методик (наприклад, навчально-методичні матеріали, спеціальне обладнання, додатковий персонал, нові педагогічні підходи або приклад інших учнів) та інших ресурсів, які виходять за межі можливостей самого вчителя.

Підготовка педагогів

У системі інклюзивної освіти всі педагоги повинні мати позитивне ставлення до розмаїття потреб і інтересів учнів та розуміння сутності методів інклюзивного навчання, розроблених як за допомогою початкової підготовки, так і в процесі неперервного професійного розвитку. Більшість видів інклюзивних методів навчання, необхідних учителям і педагогам, можна висвітлити як у період їхньої початкової підготовки, так і шляхом проведення короткотермінових навчальних курсів без відриву від основної роботи. Тому базова програма підготовки педагогів може містити рекомендації щодо того, як:

- перетворювати результати відповідних досліджень (у тому числі досліджень на основі колективного обговорення проблем) на ефективні методи викладання;

- оцінювати прогрес усіх учнів у процесі проходження ними навчальної програми(в тому числі методи оцінювання учнів, чий рівень знань є низьким, а прогрес –повільним);
- використовувати оцінки як інструмент планування процесу навчання для класу загалом, а також під час складання індивідуальних планів для учнів;
- спостерігати за успішністю учнів у процесі навчання, в тому числі з використанням простих контрольних запитань і графіків спостережень;
- співвідносити поведінку окремих учнів зі звичайними моделями розвитку (це особливо важливо для вчителів, які працюють з маленькими дітьми);
- залучати батьків і учнів до процесу оцінювання;
- працювати з іншими фахівцями; знати, коли до них доречно звернутися по спеціалізовану консультативну допомогу і як використовувати їхні рекомендації для цілей освіти.

Професійну підготовку слід вважати частиною загальносистемного підходу до змін у сфері освіти. Основними умовами організації професійної підготовки є:

- Педагоги спеціальної освіти мають набути нових знань і навичок щодо консультативної допомоги, програми загальноосвітньої школи, методів інклюзивної освіти в класах тощо.
- Програми підготовки вчителів мають бути організовані на основі інклюзивних принципів.
- Фахівці з підготовки викладачів мають розуміти сутність інклюзивних методів навчання.
- Початкова підготовка й підготовка без відриву від основного місця роботи має надавати можливості для розгляду й обговорення інклюзивних підходів.

Стратегії на підтримку інклюзивної освіти

Запровадження інклюзивної освіти не завжди знаходить розуміння й підтримку. Тому для її розвитку потрібно залучати не лише фахівців у галузі освіти, а й організації громадянського суспільства, родини й громади, професійні асоціації, спеціалістів із підготовки викладачів і надання послуг.

На початковому етапі потрібно мобілізувати зусилля громадськості на підтримку інклюзії й розпочати процес досягнення консенсусу. У зв'язку з цим можливі такі стратегії:

- Групам *проведення інформаційної кампанії* треба надати легітимність і підтримку шляхом виділення бюджетних асигнувань та необхідних повноважень від органів виконавчої влади для виконання низки завдань (зокрема таких, як проведення наукових досліджень, організація конференцій, семінарів, пошуку резервів для впровадження і розвитку інклюзивної освіти тощо).
- *Залучити до процесу ухвалення рішень і заохочувати до проведення своїх власних рекламно-пропагандистських заходів професійні організації*, які хоча й дотримуються різних поглядів, та все ж відіграють важливу роль у процесі досягнення консенсусу.
- Сформувати *групи з надання медичних і соціальних послуг та адміністративні групи*, які відіграють роль у розбудові інклюзивної освіти. Розмаїття поглядів сприятиме проведенню ділових дебатів.
- Важливу роль у формуванні громадської думки про інклюзивну освіту, інформаційному аналізі й пропаганді, розв'язанні проблеми вибору необхідної позиції та добору наукової інформації, зборі системних даних з метою обґрунтувати й провести реформу тавіднайти рішення на місцевому рівні можуть відігравати *наукові співробітники й аспіранти*.
- До головних осіб, які формують громадську думку про інклюзивну освіту, належать *викладачі, наукові працівники і керівники громадських організацій*. Зусилля громадськості можна мобілізувати шляхом *налагодження партнерських відносин і створення мереж з іншими установами*.
- Важливе значення для розвіювання міфу про винятковість спеціальної освіти, яка часто асоціюється з освітою осіб з особливими потребами, може мати *діалог між спеціалізованими організаціями й звичайними школами*.
- *Органи освіти й постачальники послуг на місцевому рівні*, ймовірно, є ключовими гравцями. У деяких випадках ініціативи щодо інклюзії в освіті починаються саме на цьому рівні. І завдання директивних органів та адміністрацій полягає у наданні підтримки цим ініціативам та сприянні їх поширенню.
- *Запровадження інклюзивних принципів і методів у процес професійної підготовки* не приведе до швидких змін, але створить ключову групу фахівців, орієнтованих на розвиток інклюзивної освіти; фахівці з підготовки викладачів відіграють тут вирішальну роль.
- Можна знайти або сформувати й увести в дію *канали зв'язку*. Головним каналом зв'язку є засоби масової інформації. І тому, можливо, знадо-

биться *стратегія управління ЗМІ*. До інших каналів належать: фахові журнали, відеоматеріали й спеціально організовані конференції та заходи з поширення інформації.

Економічна ефективність інклюзивної освіти та ресурси для її впровадження

Для всіх освітніх систем вирішальним питанням є вартість освіти – зокрема щодо створення освітніх закладів для всіх дітей, які повинні навчатися. Доволі часто помилково вважається, що освіта потребує великих видатків, тоді як для того, щоб навчати всіх дітей, необхідні лише незначні пристосування.

За даними численних досліджень, інклюзивна освіта є не лише економічно ефективною, а й рентабельною, притому «рівність сприяє досягненню відмінних результатів»⁹.

Країни світу, які запровадили практику інклюзивної освіти, мали можливість переконатись у недоцільності паралельного існування різних систем управління, організаційних структур і послуг та визнати варіант спеціальних шкіл не-реалістичним із фінансової точки зору. Наприклад, можна стверджувати, що національні бюджети часто обмежені, офіційна допомога на цільовий розвиток відсутня, а батьки не можуть дозволити собі прямо чи опосередковано оплачувати витрати, пов'язані з освітою своїх дітей. Родинам учнів з інвалідністю або особливими потребами часто доводиться вирішувати, що є для них пріоритетом: віддати дитину до звичайної школи, залишити її вдома чи віддати до спеціального закладу, щоб згодом дати їй можливість самостійно працювати і жити. Тому інклюзивна освіта може вважатися надто дорогою для урядів, установ і навіть батьків, хоча орієнтовна сума, необхідна для досягнення цілей «освіти для всіх», – 11 млрд. дол. – є вельми скромною в глобальних масштабах.

За оцінками організації «Оксфам», фінансова підтримка, необхідна для досягнення «освіти для всіх», становить:

- суму, якої вистачило б на чотири дні воєнних дій усіх країн світу;
- половину суми, яка щороку витрачається на іграшки в Сполучених Штатах Америки;
- менше за ту суму, яку європейці щорічно витрачають на комп'ютерні ігри або на мінеральну воду;
- менш ніж 0,1 відсотка щорічного валового національного продукту всіх країн світу.

⁹ Керівні принципи політики в галузі інклюзивної освіти. ЮНЕСКО. – 2007.

Однак, розглядаючи суспільство як цілісну систему, більш доречним є поставити запитання про витрати суспільства за тих умов, коли воно не надає освіти всім дітям. У такому контексті стає зрозуміло, що найбільш рентабельним є забезпечення освіти для всіх дітей. Адже освіта є тією підвалиною, від якої залежить виживання людства і розвиток нації. Це важлива інвестиція, де компроміси неприпустимі. Відтак, *замість того, щоб зосереджуватися на скороченні витрат, урядам необхідно вивчити шляхи мінімізації марного витрачання ресурсів і способи оптимального їх використання задля підвищення економічної ефективності освіти.*

У країнах із недостатніми ресурсами було розроблено низку заходів, спрямованих на поширення інклюзивної освіти. До них належать: а) каскадні моделі професійного розвитку на основі підготовки тренерів (*trainer-of-trainer*); б) налагодження контактів між студентами університетів і школами для проходження педагогічної практики в межах допрофесійної підготовки; в) реорганізація спеціальних навчальних закладів у ресурсні центри для надання фахових консультацій і підтримки об'єднанням звичайних загальноосвітніх шкіл; г) розвиток потенціалу батьків і залучення ресурсів громади; г) залучення самих учнів до програм «рівний – рівному»; д) формування класів, у яких навчаються діти різних вікових груп і з різними здібностями.

Забезпечення шкільної освіти для всіх дітей, які мають навчатися, і надання додаткової підтримки тим, хто стикається з труднощами, повинні зменшити необхідність витрачати великі кошти на повторне навчання таких осіб у школах чи на курсах і значно скоротити витрати суспільства на підтримку цих осіб у подальшому житті.

Дбайливе використання наявних ресурсів є міжгалузевою темою: те, як здійснюється управління використанням ресурсів, впливає на політику й стратегії, структури й системи та практичну діяльність.

Тому важливо налагодити ділові відносини між урядами й іншими потенційними партнерами з фінансування розвитку інклюзивної освіти. Наприклад, єдиний підхід до фінансування послуг у сфері освіти є важливим кроком уперед у цьому напрямі. Водночас значний обсяг коштів можна віднайти завдяки підвищенню рентабельності освіти. Інституційне середовище, в якому здійснюється витрачання державних коштів, вимагає значно більшої уваги. Це передбачає оптимізацію використання фінансових коштів з метою досягти кращого співвідношення витрат і вигод – тобто витрат на освіту й отримуваних результатів.

Забезпечення ресурсів, які спрямовані на надання підтримки всім учням, є ще однією міжгалузевою темою. Сюди належать ті ресурси, які слугують до-

датком до того, що може шкільний викладач виділити своїм учням. Однак найважливішою формою підтримки є та, що надається з ресурсів, наявних у розпорядженні кожної школи. Йдеться про дітей, які надають підтримку дітям; викладачів, які надають підтримку викладачам; батьків як партнерів у процесі навчання своїх дітей; громади, яка надає допомогу школі та іншим центрам навчання. Об'єднання зусиль (і людських ресурсів у тому числі) має стимулювати розвиток інклюзивної освіти.

Створення «школи для всіх»

Інклюзія як засіб розвитку максимально доступної освіти для всіх вимагає реструктуризації шкільної культури, її правил і внутрішніх норм; практики й процедур з метою повного урахування всієї різноманітності потреб і можливостей учнів; створення атмосфери благодяного спілкування і взаємодії, дружби між людьми.

Водночас це вдосконалення школи – не лише з погляду учнів, а і з погляду її працівників. Інклюзія безпосередньо стосується всіх учнів, а не тільки тих, хто має інвалідність або особливі потреби. У такій школі відмінність або неповносправність розглядається не як проблема, що вимагає вирішення, а як вагомий ресурс, який потрібно використовувати в освітньому процесі.

У процесі перетворення звичайної школи на «школу для всіх» доцільно було б скористатися кількома важливими рекомендаціями, що сформувалися в ході практичної діяльності.

Оцінка фізичної доступності будівель. Проведіть повне оцінювання приміщень школи і прилеглої території. Залучайте до цього процесу самих учнів. Складіть список необхідних робіт для забезпечення фізичної доступності й визначте обсяг майбутніх витрат. Якщо Ви не знаєте, чи врахували все, що потрібно зробити, щоб забезпечити повну фізичну доступність усіх приміщень і території школи, зверніться до професіоналів або людей з інвалідністю.

Оцінка доступності освітнього середовища. Проведіть аналіз інформації, програмного і технічного забезпечення, що використовуються в освітньому процесі й потенційно здатні викликати труднощі в окремих дітей. Постійно будьте в курсі нових адаптивних технологій, застосовуваних в освітніх процесах (шрифт Брайля, мова жестів і відповідні матеріали, сенсорні екрани, ноутбуки тощо). Зберігайте всю письмову інформацію в комп'ютері, щоб у будь-який момент можна було надати її в альтернативних форматах.

Включіть питання розуміння інвалідності в освітні програми. Плануючи освітні програми для школи, проаналізуйте, як у них відображена проблема

інвалідності, особливих потреб. Використовуйте недискримінаційні ресурси і книги. Прагніть дотримуватися соціального підходу до питань інвалідності, особливих потреб. (Наприклад, попросіть усіх дітей написати своє ім'я шрифтом Брайля.) Використовуйте властиву дітям доброту і чесність, щоб уникнути подальшої дискримінації.

Використання позитивних образів людей з інвалідністю. Переконайтеся в тому, що для всіх учнів доступна інформація і позитивні приклади про дітей і дорослих з інвалідністю, особливими потребами. Запросіть людей з інвалідністю розповісти дітям про себе і про своє життя.

Внесіть різноманітність до освітніх програм. Використовуйте різноманітні підходи й методи, плануючи навчальну діяльність. Створіть єдиний банк ідей і методів, працюючи разом зі своїми колегами. Сконтактуйтеся з іншими школами й організаціями для обміну підходами, ідеями і методичними матеріалами. Наймогутніший освітній ресурс у будь-якій школі – це її учні. Використовуйте роботу в групах і парах, залучаючи до них дітей різного віку і різних здібностей.

Проведіть оцінювання школи на предмет її інклюзивності. Переконайтеся в тому, що оцінювання кожного учня проводиться відповідно до його попередніх досягнень; що процеси оцінювання доброзичливі стосовно всіх учнів і не заважають практиці інклюзії.

Забезпечте доступність спілкування школи з батьками дітей. Врахуйте, що не всі люди спілкуються однаково (усно чи то письмово). Проведіть оцінку комунікаційних потреб і можливостей усередині школи і надайте учням і батькам інформацію у відповідному форматі (наприклад, шрифтом Брайля, великим шрифтом, на аудіо- або відеокасеті, мовою жестів, в електронній формі тощо.). Постійно пам'ятайте, що Ваша школа надає послуги не тільки учням, а й їхнім батькам та опікунам. Переконайтеся, що акустично будівлі школи доступні для спілкування людей зі слабким слухом.

Сприяйте розвитку атмосфери, що вітає різноманітність. Підтримуйте участь дітей з інвалідністю і дайте їм можливість висловлюватися. Розробіть систему, що дає дітям з інвалідністю або особливими потребами можливість висловлювати свої думки і пропозиції. Дозвольте дітям мати вплив на роботу школи, на запроваджені у ній правила і практику.

Будьте стратегічно націлені на інклюзію. Школа повинна постійно перебувати у процесі пошуку і вдосконалення. Шукайте перешкоди (можливо, приховані) і постійно плануйте дії, спрямовані на їх подолання.

Використовуйте допомогу і підтримку ззовні. Залучайте спеціальних педагогів, фізіотерапевтів та інших медичних працівників, щоб сприяти нав-

чальному процесові. Зазвичай такі фахівці виступають у ролі консультантів, і потрібно систематично проводити тренінги з метою реалізувати їхні рекомендації та усунути перешкоди на шляху взаємодії.

Отже:

- Впровадження процесу інклюзії як керівного принципу вимагає здійснення важливих змін і перетворень у системі освіти, а також у суспільстві. Цей процес часто наражається на низку проблем. Зокрема до них належать: дискримінаційне ставлення й погляди; відсутність розуміння і необхідних навичок; обмежені ресурси; неналежна організація.
- Прийняття змін, які тягне за собою процес інклюзії, є частиною процесу навчання. Це означає, що школи мають сприяти створенню такого середовища, в якому викладачі вчать на вже нагромадженому досвіді, в їхні учні мають навчатися на основі виконання завдань і видів робіт, у яких вони беруть участь. Викладачі, які можуть ствердити, що вони навчаються в класі, швидше за все сприятимуть успішному навчанню своїх учнів.
- Існує декілька важливих чинників, які сприяють успішному здійсненню змін, а саме: ясність мети, реальні завдання, мотивація, підтримка й оцінка. Перехід до інклюзії є поступовим процесом, який має ґрунтуватися на чітко сформульованих принципах, що охоплюють розвиток усієї системи. Для того, щоб зменшити кількість бар'єрів, викладацькому складові й іншим зацікавленим сторонам потрібно вжити певних заходів, які мають охоплювати всіх мешканців місцевої громади, місцеві органи освіти та ЗМІ. Деякі з цих заходів передбачають: мобілізацію громадської думки; досягнення консенсусу; реформування законодавства; проведення аналізу ситуації на місцях; і надання підтримки місцевим проектам.
- Деякі аспекти змін можна ефективно виміряти. До таких вимірюваних показників належать: безпосередні вигоди для учнів; ширший вплив на стратегію, практичні методи, ідеї й переконання; активніша участь учнів; послаблення дискримінації (наприклад, за гендерною ознакою, інвалідністю, належністю до меншини тощо); зміцнення партнерських відносин та розвиток співробітництва між міністерствами на національному й місцевому рівнях управління, а також на рівні громади; і створення й укріплення системи освіти та вдосконалення технології й педагогіки з метою охопити **всіх** учнів.

Розділ 3. Соціальна інклюзія в громадсько-активній школі

Інклюзія – це коли мені надають усю необхідну допомогу, яка мені потрібна, щоб учитися у звичайному класі у школі, займатися всім тим, що роблять скаути, чи будь-що інше, що б я хотів спробувати зробити.

Кайл, Канада

Усі люди мають основні потреби, які необхідно задовольнити для того, щоб різні особи мали відчуття власної реалізації. Такі основні потреби, як у їжі, воді й житлі, є необхідними для нашого існування. Також можна легко зрозуміти те, що якщо людина погано харчується, не займається спортом, то це може мати погані наслідки для її здоров'я і здатності нормально функціонувати в інших сферах життя. Якщо ми розуміємо, хто ми, що робимо й для чого, це додає нам наснаги у житті. Відчуття непотрібності чи виконання якихось беззмістовних завдань пригнічує мотивацію і самооцінку. Відчуття належності, любові, дружби й добрі стосунки з іншими збагачують наше життя. Почуття самотності й відчуження можуть мати негативний вплив на всі сфери нашої діяльності.

Освіта допомагає задовольнити наші потреби у навчанні й розвитку. Але якщо ми зосереджуємося лише на одному коштам усього іншого, то це не підвищує загальну якість нашого життя. Інклюзія означає задоволення всіх цих потреб і підвищення загальної якості життя. «...Школи повинні бути відкритими для всіх дітей, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних, мовних особливостей...» – проголошує Саламанкська декларація [11]. Саме громадсько-активні школи забезпечують участь усіх дітей у житті великої спільноти та успішну соціалізацію. Цінність моделі ГАШ – її адаптованість. В основі діяльності ГАШ лежать принципи громадсько-орієнтованої освіти:

- самовизначення;
- самодопомога;
- розвиток лідерства;
- локалізація за місцем проживання;
- об'єднана сфера послуг;
- максимальне використання ресурсів;
- долученість (інклюзія);
- відповідальність;
- послідовність і неперервність освіти.

Принцип залученості (інклюзія) унеможлиблює ізоляцію людей за віковими, матеріальними, гендерними, расовими, етнічними, релігійними чи іншими ознаками, сприяє повноцінному розвитку громади.

Що ж таке інклюзивна освіта? За матеріалами Альянсу правозахисних організацій «Врятуйте дітей» («Save the children») (або: див. [8]), в основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей. Інклюзія забезпечує рівне ставлення до всіх людей, але створює особливі умови для дітей, що мають особливі освітні потреби.

Досвід показує (за матеріалами Альянсу правозахисних організацій «Врятуйте дітей» («Save the children»)), що з будь-якої освітньої системи якась частина дітей вибуває, тому що система не готова до задоволення індивідуальних потреб таких дітей у навчанні. Це співвідношення становить 15% від загального числа дітей у школах – і, таким чином, діти, які вибули, стають відокремленими і виключаються з загалу. Інклюзивні підходи можуть підтримати таких дітей у навчанні та досягненні успіху, що дасть шанси й можливості для кращого життя.

Фундаментальний принцип інклюзивної освіти полягає в тому, щоб цінувати відмінності у межах людської громади.

Інклюзивна освіта вчить усіх дітей працювати в команді, спілкуватися й функціонувати разом із дітьми, у яких інші можливості. Школярі вчаться цінувати різноманіття, бачити спроможність бути корисними, і це дає всім відчуття єдності.

Соціальна інклюзія виникла як важлива концепція політики в Європі у 1980 –х рр. Це стало своєрідною відповіддю на все глибший соціальний поділ як наслідок нових умов ринку праці та невідповідності тодішньої системи соціального.

Які є наріжні камені соціальної інклюзії в освіті?

Цінування й визнання – це визнання окремих осіб і груп та повага до них. Це визнання відмінностей у розвитку дітей шкільного віку, а не прирівнювання обмежених можливостей до патології; підтримка загальноосвітніх шкіл, які є чутливими до відмінностей; поширення переконання, що ми всі заслуговуємо на те, щоб мати здоров'я, освіту й соціальні програми.

Розвиток людини – це сприяння розвитку талантів, навичок і вибору жити життям, яке цінують люди і яке заслуговує на підтримку. Це означає надання всім можливостей для навчання й розвитку, опіка та рекреаційні програми, які спрямовані на сприяння і стимулювання розвитку й удосконалення особистості, а не лише простий догляд за дітьми.

Причетність та участь – це забезпечення прав і необхідної підтримки особистості для того, щоби брати участь у прийнятті рішень, які стосуються особисто її, сім'ї та життя суспільства. Це означає, що молоді люди прийматимуть рішення і контролюватимуть послуги для молоді, батьки братимуть участь у складанні навчального плану й прийнятті рішень щодо питань, які впливають на життя їхніх дітей; громадяни братимуть участь у прийнятті рішень щодо політики; участь особистості в політичному житті суспільства.

Близькість – це спільне користування фізичним і соціальним простором для того, щоб (за бажання) відбувалася взаємодія можливостей. Це означає спільне користування шкільними бібліотеки, живими куточками, майстернями, садово-городніми ділянками та ін.).

Матеріальний добробут – це забезпечення матеріальними ресурсами для того, щоб діти і їхні батьки могли повноправно брати участь у житті суспільства. Це охоплює безпеку й захищеність у школі і вдома.

Таким чином, інклюзія в освіті передбачає:

- Визнання рівної цінності для суспільства всіх учнів та педагогів.
- Підвищення рівня участі учнів у культурному житті шкіл і одночасне зменшення рівня ізоляваності частини учнів від загальношкільного життя.
- Реструктурування методики роботи в школі таким чином, щоб вона могла повністю відповідати різноманітним потребам усіх учнів, що проживають поруч зі школою.
- Позбавлення перешкод на шляху отримання знань і повноцінної участі в шкільному житті для всіх учнів, а не тільки для тих, хто має інвалідність або належить до тих, у кого є особливі освітні потреби.
- Аналіз і вивчення спроб подолання бар'єрів та покращення доступності шкіл для окремих учнів. Проведення реформ і змін, спрямованих на благо всіх учнів школи.
- Розуміння того, що відмінності між учнями – це ресурси, що сприяють педагогічному процесові, а не перешкоди, які необхідно долати.
- Визнання права учнів здобувати освіту в школах, розташованих за місцем проживання.
- Поліпшення ситуації в школах у цілому як для учнів, так і для педагогів.
- Визнання ролі шкіл не тільки в підвищенні академічних показників учнів, а й у розвитку суспільних цінностей місцевих громад.
- Розвиток відносин підтримки і співробітництва між школами й місцевими громадами.

-
- Визнання того, що інклюзія в освіті – це один з аспектів інклюзії в суспільстві.

Інклюзія – це процес, спрямований на перетворення шкіл на такі освітні простори, які стимулюють і підтримують не тільки учнів, а й власних співробітників. Процес долучення спрямований на розвиток громад, які підтримують і високо цінують досягнення кожного громадянина.

Інклюзія – це також і розширення наявних спільнот. Школи можуть співпрацювати з іншими службами та спільнотами, прагнучи поліпшити освітні та соціальні умови у своїх районах.

Соціальна інклюзія як складова оцінювання діяльності громадсько-активних шкіл за міжнародними стандартами якості діяльності

Всеукраїнський Фонд «Крок за кроком» разом з міжнародними партнерами розробили стандарти для громадсько-активних шкіл, які допомагають школам визначити їхні найкращі практики та визначити шляхи для подальшого розвитку.

Кожна ланка роботи в громадсько-активній школі за Стандартами чітко описана та має певні критерії.

Таких стандартів 9:

- лідерство
- партнерство
- соціальна інклюзія
- послуги
- волонтерство
- навчання впродовж усього життя
- розвиток громади
- залучення батьків
- шкільна культура

Міжнародні стандарти якості діяльності розглядають соціальну інклюзію як одну з найкращих рис ГАШ. Саме ця риса забезпечує створення умов та можливостей навчання для всіх дітей і дорослих, незважаючи на їхнє походження, релігійні переконання, етнічний та соціальний статус, стан здоров'я тощо. Важливою місією громадсько-активних шкіл є забезпечення учнів рівним доступом до навчання та сприяння створенню навчальної атмосфери у класі, вільної від упереджень та стереотипів, а також реалізація програм, доступних для всіх членів громади. Усі члени громади, незалежно від статі, віку, стану здоров'я, раси, культури, мови чи соціального та економічного статусу,

мають можливість бути залученими до процесу розвитку громади і змогу мати доступ до її соціальних та економічних благ.

Для стандарту «Соціальна інклюзія» (як і для всіх інших) розроблено ключові критерії. Таких критеріїв чотири (див. Схема 1).

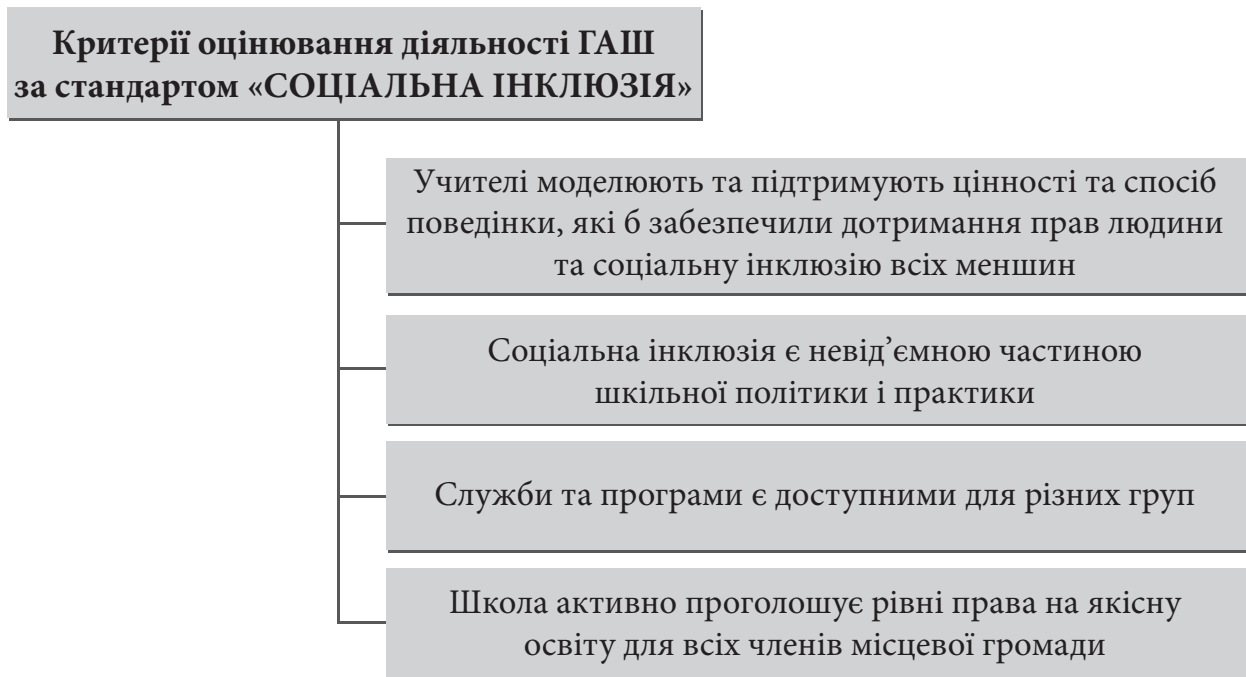

Схема 1

Кожен критерій має чітко визначені показники (індикатори):

Критерій 1: Учителі моделюють та підтримують цінності та спосіб поведінки, які б забезпечили дотримання прав людини та соціальну інклюзію всіх меншин

- Учителі використовують різноманітні навчальні матеріали, які відображають розмаїття та повагу до людини
- Учителі розвивають в учнів уміння співпрацювати, домовлятися та критично мислити
- Працівники школи адаптують і модифікують навчальне середовище відповідно до потреб та інтересів учнів та їхніх батьків
- Розвиток чутливості учнів до нерівноправності в класі та місцевих громадах, умінь відстоювати рівність прав
- Використання проактивних методів боротьби з наявними стереотипами
- Заохочення учнів до рефлексії щодо власних стереотипів та упереджень

Критерій 2: Соціальна інклюзія є невід’ємною частиною шкільної політики і практики

-
- Школа має чітко описану політику, про яку повідомляє учням, представникам громади та іншим організаціям, і наголошує на доступності до навчання та соціальній справедливості
 - Школа забезпечує належні тренінги та надає підтримку працівникам, батькам, волонтерам і членам громади на засадах різноманіття й рівності

Критерій 3: Служби та програми є доступними для різних груп

- Шкільне обладнання є максимально доступним для людей з особливими фізичними потребами (пандуси, спеціально обладнані туалети)
- Школа пропонує додаткову допомогу в перекладі матеріалів для представників національних меншин (якщо це необхідно)

Критерій 4: Школа активно проголошує рівні права на якісну освіту для всіх членів місцевої громади

- Ми вдаємося до особливих заходів, якщо виявляємо певну групу, яка не реалізує в процесі навчання всіх своїх можливостей чи не бере участі в організованих послугах
- Ми ініціюємо і реалізуємо спеціальні проекти, спрямовані на підвищення громадської обізнаності в питаннях рівності
- Ми реалізуємо проекти, спрямовані на допомогу меншинам використати весь свій потенціал
- Ми активно заохочуємо участь представників меншин у громаді (люди з особливими потребами працюють як волонтери тощо)

У ході реалізації Міжнародного проекту «Якісний розвиток громадсько-активних шкіл: оцінка впливу міжнародних стандартів» у 2009–2011 рр. пілотними громадсько-активними школами України (за підтримки ВФ «Крок за кроком») було з'ясовано, що:

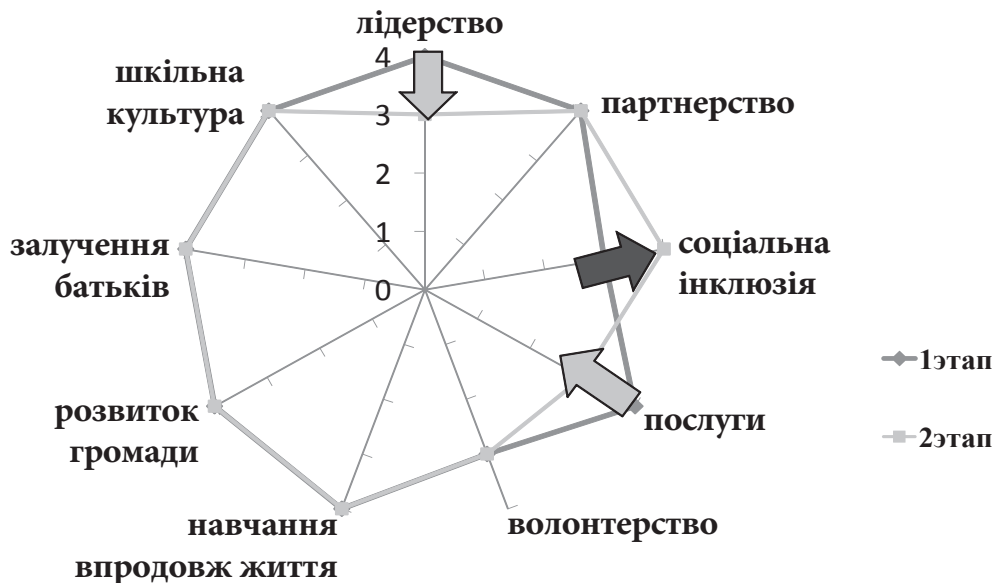
- питання інклюзії мало вивчене;
- проблем із порушенням прав у навчальних закладах не було, але і певної уваги цьому аспектові роботи ГАШ не приділяється;
- у навчальних закладах для людей з особливими потребами немає належних умов.

Проте зіставлення результатів (за матеріалами, що їх надали пілотні школи) I-го і II-го етапів самооцінювання ГАШ за Стандартами дає змогу побачити позитивну динаміку.

На діаграмі 1 представлено узагальнені результати I-го та II-го етапів самооцінювання 10 пілотних шкіл України за кожним із дев'яти стандартів.

Щодо стандарту «Соціальна інклюзія», то за рік після першої спроби оцінити ступінь розвитку цього напрямку діяльності (рік, що минув у плідній роботі за планом дій) спостерігаються помітні зміни в розумінні учасниками самооцінювання поняття «інклюзія». У багатьох школах зробили власними силами пандус. Проведення різноманітних заходів стало більш доступним для різних груп учнів, представників громади тощо. Все це спричинило зміни в оцінці ступеня розвитку стандарту «Соціальна інклюзія» під час проведення II-го етапу самооцінювання: 3 бали (сильна позиція) – I-й етап, 4 бали (відмінний результат) – II-й етап.

Моніторинг результативності діяльності ГАН за Міжнародними стандартами

Розділ 4. Виклики інклюзивної освіти

Існують певні виклики інклюзивної освіти, коли на шляху людей виникають перешкоди для навчання та повноцінної участі у шкільному і суспільному житті. Ці перешкоди можна виявити як у школі, так і в місцевому співтоваристві, а також у регіональній чи національній політиці. Бар'єри також виникають при взаємодії учнів із невідповідним до їхніх потреб змістом і методами освіти. Всі ці проблеми можуть зробити школу набагато менш доступною для всіх учнів і зменшити ступінь їхньої участі в шкільному житті.

Три головні сфери, де постають перешкоди:

1. Довколишній світ (насамперед – недоступні будівлі й послуги).
2. Ставлення суспільства (стереотипи, дискримінація й упередження).
3. Суспільні організації, що користуються негнучкими юридичними процедурами та практикою.

Регіональна громадська організація інвалідів «Перспектива» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку в Росії розробила посібник для вчителів «На шляху до інклюзивної школи» [8], у якому розглянуто наявні перешкоди для людей з обмеженими можливостями. На нашу думку, ці матеріали будуть цікаві та корисні (Табл. 1).

Перешкоди для людей з обмеженими можливостями та способи їх усунення

	Перешкоди	Способи їх усунення
1	2	3
Для людини, що пересувається в інвалідному візку	Мішки зі сміттям на тротуарах	Прибрати перешкоди з тротуарів
	Розбите каміння бруківки та вибоїни	Відремонтувати дорогу
	Відсутність з'їздів з тротуарів	Побудувати з'їзди
	Сходи	Пандуси, ліфти, підйомники
	Занадто вузькі двері, що насилу відкриваються	Широкі двері, що легко відкриваються чи розсуваються
	Круті пандуси	Пологі пандуси й поручні
	Відсутність столів, висота яких регулюється	Меблі з регулюванням висоти
	Автомашини, запарковані на тротуарі	Прибрати автомобілі з тротуарів
	Відсутність доступних туалетів	Доступні та спеціально обладнані туалети

1	2	3
	Зацікавлені погляди сторонніх людей	Доброзичливе ставлення до інвалідів
	Знущання	Неприпустимість знущань
	Підтрюнювання	Відсутність піддражнювання
Для людини, що користується палицею або милицями	Відсутність місць для сидіння	Достатня кількість місць для сидіння – деякі з них спеціально призначені для інвалідів
	Слизькі поверхні	Неслизькі поверхні
	Відсутність поручнів	Наявність поручнів
	Черги	Першочергове обслуговування
	Знущання та ін.	Неприпустимість знущань та ін.
Для особи з порушенням зору	Дрібний шрифт	Великий шрифт
	Поганий кольоровий контраст	Яскравий контраст дверей, стін та ін.
	Непозначені щаблі	Сходи з нанесенням жовтих або білих ліній
	Відсутність інформації на касетах	Уся інформація на касетах
Незрячі люди	Відсутність аудіоопису в кіно-театрах	Наявність аудіоопису в кінотеатрах
	Відсутність інформації за Брайлем і на касетах	Наявність інформації за Брайлем та на касетах
	Захаращені проходи	Вільні проходи
	Безшумні світлофори й пішохідні переходи	Перехрестя з озвучуванням світлофорів
	Відсутність опуклостей на дорозі, що попереджають про перешкоди	Наявність опуклостей на дорозі й на перехрестях
	Однакові грошові купюри	Гроші різної форми і розміру
Для глухих людей і осіб з вадами слуху	Відсутність розуміння	Розуміння глухих
	Відсутність навичок спілкування	Жестова мова й розуміння мови по губах
	Відсутність субтитрів у кіно і на телебаченні	Субтитри у всіх телевізійних програмах та фільмах
	Висміювання	Серйозне сприйняття
Для людей з труднощами в навчанні	Занадто складна мова	Проста, зрозуміла мова
	Використання жаргону й акронімів	Невикористання жаргону й акронімів
	Відсутність часу для пояснення	Знаходження часу для пояснення
	Відсутність піктограм	Широке використання піктограм
	Образи й обзивання	Недопустимість образ
	Брак друзів	Підтримка друзів
	Гіперопіка	Самостійність

Таблиця 1

Подолання перешкод – це намагання зробити довкілля максимально придатним для використання всіма людьми, без необхідності в адаптації чи спеціалізованому дизайні. Інклюзивна політика (місцевого співтовариства, регіону, країни) повинна сприяти повноцінній і рівноправній участі в житті суспільства всіх громадян, враховувати потреби кожної особи.

Розділ 5. Із досвіду реалізації програм та проектів громадсько-активних шкіл України, спрямованих на забезпечення соціальної інклюзії

Громадсько-активні школи розробили та реалізували багато соціальних, оздоровчих, інформаційних, освітніх та екологічних програм та проектів, спрямованих на покращення рівня життя в місцевих громадах. Головна увага завжди приділяється людям похилого віку, дорослим і дітям з особливими потребами, молоді з соціальними проблемами.

Багато цікавого з досвіду реалізації програм та проектів громадсько-активних шкіл України, спрямованих на забезпечення принципу залученості (інклюзії) в роботі школи, можна дізнатись, якщо завітати на сайт «Онлайн-база даних громадсько-активних шкіл» (www.gash.ussf.kiev.ua).

Так, у **Бородянській спеціалізованій ЗОШ I–III ступенів № 2 Київської області** було реалізовано програму «Благодійництво в кожную родину».

Мета: виховати в учнів та молоді доброту, чуйність, доброзичливість, повагу та взаємоповагу. В результаті впровадження програми (вона стала традиційною) двічі на рік учні та їхні батьки організовують благодійну допомогу для людей похилого віку; особливою увагою наділені вчителі-пенсіонери, учасники та ветерани бойових дій. Благодійні ярмарки-продажі солодощів у мікрорайоні школи допомагають залучити кошти, на які закупають канцтовари, фрукти та ліки – все це передають вихованцям будинку-інтернату змішаного типу «Веселка» (с. Нове Залісся).

Кирнасівська ЗОШ є найбільшою сільською школою в **Тульчинському районі Вінницької області** (директор – Дерун Тетяна Володимирівна, координатор ГАШ – Грабчак Ольга Іванівна).

Кредо цього навчального закладу: «Допомогти кожному знайти свій шлях, провести дітей дорогою успіху, навчити їх мистецтва успішного життя, роботи, творчості».

Таланти створити неможливо, – кажуть у цьому закладі, – але можна створити ґрунт, на якому вони ростуть і процвітають. Учні школи мають можливість розвивати свої здібності в гуртках, секціях, художніх студіях. Кожен може проявити свою індивідуальність.

У селищі проживає багато літніх людей. Це ветерани війни, праці, окремі з них – інваліди, що потребують допомоги і уваги. Учні школи допомагають їм

словом і справами. Літні люди діляться зі школярами своїми спогадами. «Ми намагаємося зробити так, щоб кожний із них відчував себе потрібним, цінним, спроможним до дії», – розповідає координатор ГАШ Ольга Іванівна Грабчак.

Ця співпраця реалізується через проект «Поспішайте творити добро». Мета проекту: допомогти людям похилого віку, встановити посильну опіку над ними. Виконавці проекту: учні 5–11 класів.

Мамаївський загальноосвітній навчальний заклад розташований на Кіцманщині Чернівецької області (директор – Онищук Світлана Ярославівна, координатор ГАШ – Пелепецька Світлана Денисівна).

Сьогодні школа як освітньо-культурний центр на селі задовольняє запити громади в різних сферах життя. Традиційно навчальний заклад виконує головну свою функцію – надає стандартні освітні послуги. Водночас уся навчально-виховна діяльність школи відбувається так, щоб сприяти становленню особистості як творця, гармонізації відносин між учнями й педагогами.

У серпні 2010 року на засіданні педагогічної ради прийнято рішення про те, щоб називати заклад школою ДОБРА, ІСТИНИ, КРАСИ. Девізом її стала давньогрецька мудрість: «Людина, яка відкрила для себе три невичерпні джерела – Добра, Істини, Краси, – може вважати себе найбагатшою».

Ідеалом школи Добра, Істини, Краси є людина-творець зі своїми принципами, підходами до життя, здатністю впливати на навколишню дійсність, бути господарем свого життя, розуміти прогресивні вимоги часу та реалізувати їх на практиці.

Першими кроками у статусі ГАШ було проведення (за участю учнів, батьків, учителів, партнерів) анкетування й опитування на селі щодо визначення найсуттєвіших, найболючіших проблем, які хвилюють громаду, а також бачення розвитку громади.

Найсуттєвішими виявилися: екологічні проблеми, зайнятість молоді, співпраця батьків і вчителів, допомога дітям-інвалідам.

Тому першими проектами стали:

«Стань природі другом»;

«Майбутнє України в твоїх руках»;

«Обличчям до дитини»;

«Людина починається з добра».

Кожен із проектів мав чітко визначену мету, завдання, план дій, розподіл обов'язків між членами ради, визначено партнерів, залучено волонтерів, передбачено очікувані результати. *«Нам вдалося чимало, – зазначає директор*

школи Онищук Світлана Ярославівна, – ...Збільшилась довіра окремих членів громади, у 68% школярів виникло бажання проявляти ініціативу, був створений загін волонтерів. На всю роботу не вистачало часу та коштів. У всіх наших починаннях значну допомогу надавала громада: батьки, сільська рада та підприємці нашого села.

Інтереси та проблеми нашої школи на сьогодні стали близькими для громади. Зросла відповідальність учасників різних заходів у школі, селі. З'явилися нові партнери, друзі. Зросла громадська активність школярів».

У Мамаївській ГАШ значна увага приділяється освітнім, соціальним, оздоровчим послугам, розвитку молодіжного руху та залученню громадян, покращенню навчання учнів, зміцненню родини та відносин між мешканцями громади.

Тому одним із головних завдань Мамаївської громадсько-активної школи є виховання в учнів людяності, милосердя, співчуття. Щоб виховати ці риси, педагоги закладу намагаються доводити дітям те, що життя, прожите лише для себе, – то порох, що розвіється безслідно. Прагнення до високих ідеалів добра, справедливості, намагання допомогти людям, бути їм потрібним, бути справедливим – ось що робить людину значущою.

Мамаївська ГАШ проводить багато заходів, пов'язаних із поняттями милосердя та доброти. Це класні години на теми «Шануймо старість», «Будьмо ж милосердними», «Роки людині до лиця», «Добре ім'я – найкраще багатство», «Духовність», «Ти не один», а також родинні свята «Моя сім'я», «Бабусина скринька», «Дідусева казка», «Свято бабусь», «Свято Миколая», «Свято вишивки». Лейтмотивом цих заходів є такі слова: «Треба жити так, щоб колись, згадуючи минулі роки, можна було сказати дітям, онукам, що прожиті вони не даремно, що тобі не соромно за них».

У школі вже стало доброю традицією допомагати дітям з інвалідністю з села. За останні три роки заклад зібрав і передав дітям з інвалідністю 9450 гривень. Кошти заробили учні на ярмарках, волонтерських заходах тощо.

Школярів прагнуть навчити радіти життю й дарувати радість іншим, мати дбають про їхню репутацію як добрих, душевно щедрих людей, відчувати повагу до людей з інвалідністю й особливими потребами і дружньо, тепло ставитись до них. Це має стати природним прагненням кожного.

Комарнівська ЗОШ Городоцького району Львівської області (директор – Іван Казимирович Вовк) у плані розвитку і виховній програмі взяла за мету, наскільки це можливо, дотримуватися стандарту «Соціальна інклюзія».

У початкових і середніх класах школи навчається 5 дітей з особливими потребами (учениця 8-го класу з ДЦП – за програмою ЗОШ індивідуального навчання – та учні початкових класів: 1 з епілепсією, 1 з розумовою відсталістю, 2 з синдромом Дауна; ці останні навчаються за програмою допоміжної школи). Уроки образотворчого мистецтва, трудового навчання, музики, фізичної культури молодші школярі з особливими освітніми потребами відвідують разом з однолітками, проте основну частину програми їм викладають (у приміщенні школи, але на засадах індивідуального навчання) педагоги Галина Ігорівна Пеленська і Леся Михайлівна Заваринська. Діти з особливими потребами харчуються під час перерв у шкільній їдальні, беруть участь у шкільному житті: виступають на культурних заходах (урочистих лінійках, вечорах, святах), змагаються в конкурсах, готують малюнки та квіткові композиції до виставок тощо. Вони не зазнають жодної дискримінації й органічно влилися в учнівський колектив. Розвиток у школі соціальної інклюзії в повному обсязі суттєво гальмують складнощі з запровадженням посади асистента педагога, брак фахово підготованих кандидатів на цю посаду в сільській місцевості. У населеному пункті діє відділення Малої Академії Мистецтв (художня школа), де одним із викладачів є Марія Андріївна Пеленська – інвалід дитинства, що пересувається у візку. Вона ж є одною з наставниць, що ведуть курси катехизації в приміщенні школи (курси відвідують діти 2–7 класів). Приклад М. А. Пеленської наочно засвідчує здатність осіб з інвалідністю долати труднощі й бар'єри в досягненні мети і наполегливість у здійсненні життєвої мрії, а також сприяє розумінню того, що інвалідність або обмеженість у можливостях є не проблемою чи вироком, а скоріше приводом трохи по-іншому влаштувати своє життя й діяльність та застосовувати свої таланти. В ході недавнього ремонту (2011–2013 рр.) до корпусу старших класів Комарнівської ЗОШ споруджено зручний пандус. Так само споруджено пандус до церкви; у місті є кілька магазинів і кав'ярень зі зручним доїздом, громада намагається враховувати потреби людей, що пересуваються у візках або за допомогою милиць чи палиць, при облаштуванні громадських приміщень. Мешканці міста повсякчас проявляють готовність при потребі допомогти інвалідам дістатися в приміщення та на території, де нема фізичного доступу для візків.

Метою культурологічного соціального проекту «Усмішка» **Антрацитівської спеціалізованої школи № 5 Луганської області** (директор – Добриднева Олена Миколаївна) є навчити дітей з обмеженими можливостями (вадами слуху) спілкуватися з навколишнім світом за допомогою мови танцю, роз-

крити свій творчий потенціал за допомогою рухів, не боятися навколишнього середовища. Волонтери Олена Іванюто, Алевтина Борисова, Ірина Чурицька, Олена Кожемякіна та соціальної педагог АСШ № 5 С. А. Красін розкривають свої серця, дарують радість іншим, тим, хто цього потребує.

Результатом (як для дітей та молоді з обмеженими можливостями, так і для організаторів проекту) стали:

- кращий настрій,
- можливість спілкування зі своїми однолітками;
- набуття соціального життєвого досвіду;
- розвиток творчих здібностей усіх учасників проекту.

Чаба Лорінці, міжнародний експерт із питань громадсько-активних шкіл, зазначив: «Утілення в життя різноманітних програм показало, що резерви в кожній громаді значні. Будь-яку ідею можна реалізувати, якщо вона є реальною та викликає інтерес у певної частини чи в усієї громади. Завжди є активні люди, яких ми маємо підтримувати, вислуховувати спільні ідеї та реалізовувати їх через школу».

Технологія проведення самооцінювання за міжнародними стандартами якості діяльності громадсько-активних шкіл

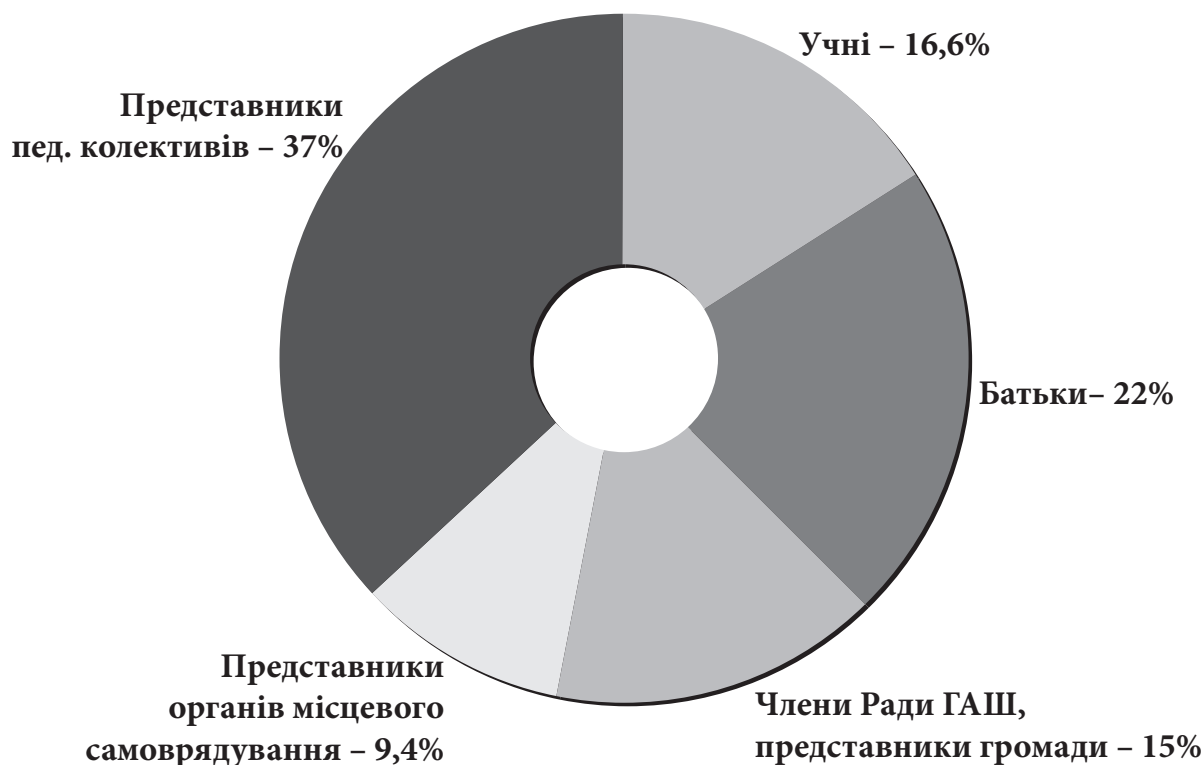
Відповідно до технології проведення кожен навчальний заклад, що проводить самооцінювання за Стандартами, виконує певні кроки. Ми маємо згоду, користуючись матеріалами ГАШ – учасників міжнародного проекту «Якісний розвиток громадсько-активних шкіл: оцінка впливу міжнародних стандартів», відстежувати ці кроки.

Крок 1. Підготовка до самооцінювання

Напередодні дати проведення самооцінювання координатор ГАШ проводить групові або індивідуальні зустрічі з учасниками самооцінювання (повідомляє про мету зустрічі, мотивує до участі). Учасниками процедури самооцінювання є зацікавлені, небайдужі, відповідальні особи: представники педагогічного, учнівського, батьківського колективів, члени ради ГАШ, представники органів місцевого самоврядування, партнери, представники громади тощо.

Співвідношення учасників самооцінювання шкіл – учасників проекту показано на діаграмі 2.

Співвідношення учасників процедури самооцінювання

Діаграма 2

Крок 2. Проведення процедури самооцінювання

Процедура самооцінювання передбачає аналіз ступеня розвитку всіх напрямків діяльності громадсько-активної школи та обов'язкове обговорення нагальних проблем у ході «круглого столу» кожним із присутніх. Кожен учасник виставляє відповідні рівні (бали) й аргументує свою точку зору.

У результаті обговорення складається загальна картина ступеня розвитку за кожним стандартом (див. Табл. 2 і 3).

Загальна картина розвитку стандарту «Соціальна інклюзія» Добронадіївської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст. Олександрійського району Кіровоградської області (за результатами І-го етапу самооцінювання 2009 р.)

1 = відсутність розвитку 2 = початковий рівень 3 = сильна позиція 4 = відмінні результати

Соціальна інклюзія (усіх учнів заохочують до участі в роботі школи з шанобливим ставленням до їхнього етнічного походження, релігійних вірувань, соціального класу, фізичних можливостей, гендерних особливостей тощо)	1	2	3	4
Учителі моделюють та підтримують цінності й спосіб поведінки, які б забезпечували дотримання прав людини та соціальну інклюзію всіх меншин			+	
Соціальна інклюзія є невід'ємною частиною шкільної політики і практики		*		
Служби та програми є доступними для різних груп		*		
Школа активно проголошує рівне право на якісну освіту всіх членів місцевої громади			+	

Таблиця 2

**Загальна картина розвитку стандарту «Соціальна інклюзія»
Добронадіївської загальноосвітньої школи І-ІІІ ст.
Олександрійського району Кіровоградської області
(за результатами ІІ-го етапу самооцінювання 2010 р.)**

1 = відсутність розвитку 2 = початковий рівень 3 = сильна позиція 4 = відмінні результати

Соціальна інклюзія (усіх учнів заохочують до участі в роботі школи з шанобливим ставленням до їхнього етнічного походження, релігійних вірувань, соціального класу, фізичних можливостей, гендерних особливостей тощо)	1	2	3	4
Учителі моделюють та підтримують цінності й спосіб поведінки, які б забезпечили дотримання прав людини та соціальну інклюзію всіх меншин			+	
Соціальна інклюзія є невід'ємною частиною шкільної політики і практики			*	
Служби та програми є доступними для різних груп			*	
Школа активно проголошує рівне право на якісну освіту всіх членів місцевої громади			+	
Коментарі щодо змін				
1. У школі одна дитина з особливими потребами, навчається разом з іншими дітьми. Різниця ніхто не робить.				
2. Пандус зробили власними силами.				

Таблиця 3

Як видно з таблиць, за рік між І-м та ІІ-м етапами самооцінювання спостерігаються зміни в оцінці ступеня розвитку діяльності Добронадіївської загальноосвітньої школи за стандартом «Соціальна інклюзія». За критеріями доступності програм для різних груп та шкільної політики і практики щодо соціальної інклюзії

оцінка ступеня розвитку змінилася з початкового рівня до сильної позиції. Коментарі, надані учасниками процедури самооцінювання, підтверджують це.

Крок 3. Узагальнення результатів

При узагальненні творча група представників ради ГАШ визначає сильні сторони та пріоритети розвитку (див. Табл. 4).

Сильні сторони та пріоритети розвитку Дібрівської загальноосвітньої школи I–III ступенів Миргородського району Полтавської області

Сильні сторони та пріоритети розвитку		
Стандарт	Сильна позиція	Пріоритет розвитку
Соціальна інклюзія	Школа активно проголошує рівне право на якісну освіту всіх членів місцевої громади. Вчителі сприяють формуванню цінностей і поведінки учнів у підтримці прав людини та соціальної інклюзії меншин.	Учасників не задовольняє ситуація щодо зв'язків зі службами та програм, які недостатньо доступні для різних груп. У школи відсутня чітка політика. Школа на сьогодні не обладнана пандусом і не готова прийняти осіб із особливими (фізичними) потребами.

Таблиця 4

Крок 4. Складання плану дій

Після узагальнення результатів самооцінювання школи переходять до складання плану дій. План дій – це система заходів для розвитку діяльності ГАШ (див. Табл. 5).

**План дій щодо розвитку діяльності за стандартом «Соціальна інклюзія»
Новоганнівської ЗОШ І–ІІІ ступенів
Краснодонської районної ради Луганської області**

Стандарт	Наші дії
Соціальна інклюзія	<ul style="list-style-type: none"> – створити банк даних осіб, які потребують турботи; – скласти перелік послуг, які необхідно надати цим особам; – розробити план заходів для допомоги цим особам; – інформувати громаду щодо проведення цих заходів; забезпечити належні тренінги та надавати підтримку працівникам, батькам, волонтерам та членам громади на засадах різноманіття та рівності

Таблиця 5

Крок 5. Реалізація плану дій

Створення сприятливих умов для розвитку соціальної інклюзії в ГАШ
(із досвіду роботи середньої загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів № 6 м. Северодонецька Луганської області)

Вийти на новий освітній рівень колективу школи (директор – Коломойцева Ольга Миколаївна) допомогла робота над упровадженням моделі громадсько-активної школи. Розвиваючи всі компоненти ГАШ, ми дійшли висновку, що саме ця модель дає змогу виховати соціально активну особистість, дати учням такі знання, які допоможуть реалізуватись у швидкоплинному сучасному світі.

Крім того, проведене самооцінювання якості діяльності нашого закладу за міжнародними стандартами дало змогу виявити сильні й слабкі сторони в роботі. Уроками успіху для колективу нашої школи стали стандарти «Лідерство», «Розвиток громади», «Волонтерство» та ін. Також виявились і слабкі ділянки в роботі. Це стандарт «Соціальна інклюзія». Отже, окреслились певні проблеми, які необхідно було вирішувати негайно (а саме організація інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами).

Для нас було вже зрозумілим, що інклюзивне навчання охоплює систему освітніх послуг, яка базується на головному принципі – забезпеченні права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання в умовах загальноосвітнього закладу. Аналіз ситуації в школі дав змогу не тільки окреслити проблеми, а й розробити механізм адаптації дітей з особливими потребами в освітньому й соціальному середовищі закладу. Цей механізм передбачає три етапи: аналітично-організаційний, практично-інформаційний; підсумковий – і базується на особливостях нашої школи.

Під час проходження першого етапу було проведено аналіз ситуації та списку учнів, яких ми віднесли до банку даних дітей з особливими потребами (а саме діти з фізичними вадами та діти з девіантною поведінкою). Перший етап передбачав створення творчої групи з розвитку стандарту « Соціальна інклюзія»; проведено перші організаційні заходи. Ми також чітко усвідомлювали, що не можемо створити окремий клас із таких дітей, оскільки вони належать до різних вікових категорій. Та й матеріальна база не повністю зможе задовольнити їхні потреби в такому класі. Але колектив не зупинився перед проблемами і почав їх поступово вирішувати. Так, під час аналізу контингенту учнів ми звернули увагу, що впродовж останніх трьох років у школі збільшилася кількість дітей молодшого шкільного віку, які мають відхилення у фізичному розвитку й належать до категорії дітей-інвалідів. До банку даних також віднесли учня, який повернувся з виправного виховного закладу й продовжив навчання в нашій школі. Усього таких дітей 7. Наступним кроком стало створення творчої групи, до складу якої ввійшли члени адміністрації школи, соціальний педагог, практичний психолог, класні керівники, педагог-організатор. Творча група була покликана не тільки провести аналіз банку даних таких учнів, а й скласти план практичних заходів. У межах даного плану було вирішено провести в школі фестиваль дитячої творчості для дітей з обмеженими можливостями «Повір у себе». Фестиваль поєднав серця наших «особливих» і «звичайних» дітей, допоміг розкрити їхні таланти. Кожний учасник фестивалю повірив у себе, свій талант і продемонстрував його іншим. І вже ніхто з присутніх не міг би сказати, що перед ним неповноцінна чи невіpravна дитина.

Наступним успішним кроком до створення сприятливих умов для розвитку соціальної інклюзії став проект 10-го класу «Поезія і музика душі». Головним героєм проекту була дівчинка, що має фізичні вади. До нашої школи вона приїхала з іншого міста. У попередній школі були певні проблеми, які призвели до того, що учениця замкнулась у собі. Коли виявилось, що вона пише вірші, добре співає, однокласники та класний керівник вирішили допомогти надрукувати її першу збірку віршів та презентувати її на творчому вечорі «Поезія та музика душі». На цьому заході були присутні однокласники, представники волонтерського загону школи, батьки, вчителі, представники методичного центру міста. Саме такі заходи допомагають зрозуміти, що діти з особливими освітніми потребами мають такі самі проблеми, творчі здібності, як і їхні однолітки. Учні стають прихильнішими один до одного, зростає інтерес до спілкування й навчання.

На першому етапі творча група провела цілу низку організаційно-

методичних заходів з вивчення даної проблеми й реалізувала такі можливості її подолання:

- ознайомила вчителів з документами, покладеними в основу інклюзивного навчання;
- ознайомила працівників школи з передовим досвідом інших навчальних закладів країни;
- провела педагогічну раду «Діти з особливими потребами. Які вони?»;
- організувала індивідуальне навчання для дітей з особливими освітніми потребами;
- склала план практичних заходів з розвитку в школі стандарту «Соціальна інклюзія» тощо.

На другому етапі було розроблено методичні рекомендації для вчителів школи «Як працювати з дітьми з особливими освітніми потребами». Даний етап дає можливість нагромадити досвід із цього питання з подальшим створенням шкільної програми «Соціальна інклюзія в дії», що дасть можливість розробити критерії та механізм впливу щодо адаптації та соціалізації дітей з особливими потребами. Також на даному етапі можна залучати батьків до соціальної інклюзії на всіх ланках навчально-виховного процесу.

Попереду у нашого колективу підсумковий етап, на якому буде проведено попередній аналіз щодо впровадження у практику нашої школи інклюзивної освіти та підготовки педагогів до змін, які відбуваються в закладі. І знову проаналізувати ситуацію допоможуть Міжнародні стандарти якості діяльності громадсько-активних шкіл.

Як висновок

Ми переконані в тому, що інклюзія – це не просто проект «доброї волі». Інклюзія – це підхід і філософія, яка передбачає, що **всі учні** отримують **більше можливостей** і в соціальному плані, і в плані навчання. Інклюзія – це підхід, при якому враховується різноманітність учнів, їх здібності й потреби.

Досвід громадсько-активних шкіл, узагальнений у цьому посібнику, показує, що інклюзія в загальноосвітній школі – це не тільки долучення в освітній процес і соціальне життя дітей з особливостями розвитку, дітей з інвалідністю; це також розвиток такої школи, де добре й комфортно навчатись і працювати всім: учням, учителям, батькам.

Інклюзивна школа – це школа, де поняття «соціальної меншості» перестає існувати, де кожна дитина стає дуже важливим і значущим учасником шкільної спільноти – незалежно від релігії, статі, етнічної належності й стану здоров'я. А дорослі – учителі, батьки, адміністратори, навіть місцеві мешканці, що живуть неподалік від школи, – взаємодіють як рівноправні партнери, і всім їм не байдуже, що відбувається з кожною дитиною в школі.

Самооцінювання діяльності школи за стандартом «Соціальна інклюзія» надає суттєву допомогу у створенні інклюзивного освітнього середовища в будь-якій школі. Разом з тим, це дуже гнучкий інструмент. Він показує, в якому напрямі слід рухатися, щоб у будь-якій школі кожна дитина і кожен дорослий були по-справжньому прийняті і не були ущемленими, незалежно від якихось соціальних маркерів.

Використана і рекомендована література та електронні ресурси

1. Бут Т., Эйнскоу М. Показатели инклюзии. Практическое пособие // <http://www.gosbook.ru/node/37022>
2. Всесвітня декларація прав людини // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Громадсько-активні школи в Україні: кроки до дій / [Упоряд.: Н. Софій, Ю. Кавун]. – К.: Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2005. – 160 с.
4. Закон України «Про освіту». – К.: ГЕНЕЗА, 1996. – 36 с
5. Конвенція про права дитини // http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
6. Конституція України. – К., 1996. – 63 с.
7. Міжнародні стандарти якості діяльності громадсько-активної школи. Навчальні програми і тренінги // www.communityschoolstandards.org
8. На пути к инклюзивной школе. Пособие для учителей // <http://divo.tomsk.ru/html/school2.htm>
9. Національна доктрина розвитку освіти України // Освіта України. – 2002. – 23 квітня (№ 33). – С. 4-6.
10. Онлайн-база даних громадсько активних шкіл // <http://gash.ussf.kiev.ua>
11. Саламанкская декларация о принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями // http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=870
12. Софій Н. З., Найда Ю. М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти // Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально – методичний посібник / Кол.: авторів: Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З. та ін. За заг. ред. Даниленко Л. І. – К., 2007. – 128 с.
13. Софій Н. Філософія громадсько-орієнтованої освіти // Післядипломна освіта в Україні. – 2006. – № 2. – С. 33–35.
14. Л. М. Сергеева, Н. З. Софій. Якісна професійно-технічна освіта – соціально вразливій молоді: Навчально-методичний посібник / За ред. Л. М. Сергеевої. – К. : Арт Економі, 2012. – 168 с.
15. О. В. Пащенко, І. А. Гриценко, Н. З. Софій. Інклюзивна освіта в умовах професійно-технічного закладу: Навчально-методичний посібник. – К. : Арт Економі, 2012. – 184 с.
16. Керівні рекомендації для інклюзії: Забезпечення доступу до освіти для всіх. ЮНЕСКО. – 2008.

Стандарт «Соціальна інклюзія»

1 – відсутність розвитку; 2 – початковий рівень; 3 – сильна позиція;
4 – відмінні результати

	1	2	3	4
Соціальна інклюзія (усіх учнів заохочують до участі в житті школи із шанобливим ставленням до їхнього етнічного походження, релігійних вірувань, соціального класу, фізичних та інтелектуальних можливостей, гендерних особливостей тощо)				
Учителі моделюють і підтримують цінності та спосіб поведінки, які б забезпечили дотримання прав людини та соціальну інклюзію всіх меншин				
Соціальна інклюзія є невід'ємною частиною шкільної політики та практики				
Служби та програми є доступними для різних груп				
Школа активно проголошує рівне право на якісну освіту всіх членів місцевої громади				
Тут ви можете додати свій індикатор				
Коментарі				
Першочергові дії				

Соціальна інклюзія

Учителі моделюють і підтримують цінності та спосіб поведінки, які б забезпечили дотримання прав людини та соціальну інклюзію всіх меншин

- Ми використовуємо різноманітні навчальні матеріали, які відображають розмаїття та повагу до людини.
- Ми розвиваємо в учнів уміння співпрацювати, домовлятися і критично мислити.
- Ми адаптуємо й модифікуємо навчальне середовище відповідно до потреб та інтересів учнів та їхніх батьків.
- Ми розвиваємо чутливість учнів до нерівноправності у класі та місцевих громадах і навчаємо відстоювати рівність прав.
- Ми використовуємо проактивні методи боротьби з наявними стереотипами.
- Ми заохочуємо учнів до рефлексії над їхніми стереотипами й упередженнями.

Соціальна інклюзія є невід'ємною частиною шкільної політики та практики

- Школа має чітко окреслену політику, про яку повідомляє учням, представникам громади та іншим організаціям, і наголошує на доступності навчання та соціальній справедливості.
- Школа забезпечує належні тренінги та підтримує працівників, батьків, волонтерів і членів громади на засадах різноманіття та рівності.

Служби та програми є доступними для різних груп

- Шкільне обладнання є якомога доступнішим для людей з особливими потребами (пандуси, спеціально обладнані туалети).
- Школа пропонує додаткову допомогу в перекладі документів представникам національних меншин (якщо це необхідно).

Школа активно проголошує рівне право на якісну освіту всіх членів місцевої громади

- Ми вдаємось до особливих дій, якщо виявляємо певну групу, яка навчається невідповідно до своїх можливостей чи не бере участь в організованих послугах.
- Ми ініціюємо та здійснюємо спеціальні проекти, спрямовані на підвищення громадської обізнаності з питанням рівності.
- Ми реалізуємо проекти, спрямовані на допомогу меншинам у використанні всього свого потенціалу.
- Ми активно заохочуємо участь представників меншин у громаді (людей з особливими потребами, які працюють як волонтери тощо).

Додаток 2

**Програма «Школа як осередок розвитку громади»
Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»**

В Україні рух громадсько-активних шкіл зародився у 2003 році. Ініціаторами розвитку партнерських стосунків між школами й місцевими громадами стали громадські організації. Так, у 2003 році Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» за підтримки Фонду Чарльза Стюарта Мотта та Міжнародного фонду «Відродження» розпочав реалізацію *програми «Школа як осередок розвитку громади»*, яка сьогодні успішно діє на території нашої країни.

Цілями програми є розвиток громадсько-активних шкіл, діяльність яких сприяє розвитку партнерства між школою та громадою; розробка й реалізація партнерських програм, спрямованих на вирішення проблем і задоволення потреб місцевих громад; активізація громадян; реалізація концепцій освіти громади та навчання впродовж усього життя. Програма сприяє розвитку громадської активності всіх членів місцевих громад і громадянського суспільства в цілому.

Реалізація цілей програми забезпечує розвиток громад, чиї ресурси та структури покликані служити інтересам кожного члена громади, де є:

- спільні переконання освітян, підприємців, громадських лідерів, інших громадян у погляді на освіту як процес, що відбувається впродовж усього життя та повинен бути доступним для кожного;
- переконання у виході освіти зі своєї традиційної ролі та бачення її доступності впродовж семи днів на тиждень, участі в управлінні інших членів громади, доступності шкільних ресурсів для всіх членів громади;
- спільний голос у визначенні потреб і ресурсів громади, залученні бізнес-структур, підприємців до співпраці;
- можливість для батьків залучитися до процесу прийняття рішень про якість освіти їхніх дітей та участі в житті школи;
- бажання бути інноваційними, гнучкими та творчими у визначенні нового бачення розвитку школи й освіти;
- визнання ролі всіх членів громади в освіті та розвитку громади, покращенні життя кожного члена громади.

За минулі роки Україна досягла значного прогресу в розвитку громадсько-орієнтованої освіти, про що свідчать успіх реалізації програм «Школа як осередок розвитку громади», проведення міжнародних конференцій, поширення програми в нових областях.

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» є однією із провідних організацій у цій галузі й на сьогодні об'єднує мережу українських громадсько-активних шкіл, які працюють як осередки розвитку місцевих громад. Багато учасників, ставши частиною програми «Школа як осередок розвитку громади», отримали досвід прямого залучення громади до прийняття рішень. Проекти, що реалізуються громадсько-активними школами, спрямовані на відновлення традицій у громадах і покращення рівня життя в місцевих спільнотах шляхом активізації місцевих мешканців.

Загальноосвітня школа може бути не лише ресурсом для навчання дітей, а й центром активності громади, яка мешкає навкруги. Представники громад погоджуються, що приміщення школи можуть використовуватись упродовж усього дня, і не тільки учнями, а й усіма мешканцями громади (школа – для громади, громада – для школи).

Більше дізнатися про програму, її учасників і ресурси ви зможете на сторінках онлайн-бази даних громадсько-активних шкіл www.gash.ussf.kiev.ua.

Серія науково-методичних матеріалів «Стандарти громадсько-активної школи» складається з дев'яти взаємопов'язаних видань, що представляють собою окремі навчально-методичні посібники відповідно до кожного стандарту якості діяльності громадсько-активної школи (а саме: лідерство, партнерство, соціальна інклюзія, послуги, волонтерство, навчання впродовж усього життя, розвиток громади, залучення батьків та шкільна культура), які разом дають школам, що прагнуть саморозвитку та самовдосконалення в сфері діяльності школи як осередку розвитку місцевої громади, відповідь на актуальне запитання: «Як підвищити якість діяльності громадсько-активної школи?»

У першому навчально-методичному посібнику «Лідерство» акцент зроблено на демократизації освітнього процесу як напрямі діяльності громадсько-активних шкіл України; розглянуто нормативно-правові засади державно-громадського управління ГАШ; проаналізовано успішний досвід застосування стандарту «Лідерство» на базі ГАШ.

У другому навчально-методичному посібнику «Партнерство» акцент зроблено на місці громадсько-активних шкіл у налагодженні соціального партнерства; розглянуто оцінювання якості діяльності ГАШ як дієвого інструменту в налагодженні партнерства; проаналізовано успішний досвід проведення самооцінювання діяльності ГАШ за стандартом «Партнерство».

У третьому навчально-методичному посібнику «Соціальна інклюзія» акцент зроблено на розгляді понять «соціальна ізоляція», «соціальна інклюзія» та «соціальна інтеграція»; представлено поняття, принципи та складові інклюзії та інклюзивної освіти; розглянуто труднощі, які виникають під час впровадження інклюзивної освіти; проаналізовано досвід реалізації програм та проектів громадсько-активних шкіл України, спрямованих на забезпечення соціальної інклюзії.

У четвертому навчально-методичному посібнику «Послуги» акцент зроблено на змісті та видах послуг у діяльності громадсько-активних шкіл; розглянуто труднощі та ризики під час оцінювання якості послуг, що їх надають громадсько-активні школи; проаналізовано досвід роботи громадсько-активних шкіл щодо надання послуг.

У п'ятому навчально-методичному посібнику «Волонтерство» акцент зроблено на впливі волонтерства на навчальний процес; розглянуто труднощі та ризики розвитку волонтерства в загальноосвітньому закладі; представлено успішне портфоліо шкільного волонтера.

У шостому навчально-методичному посібнику «Навчання впродовж усього життя» акцент зроблено на реалізації засад навчання впродовж усього життя на рівні школи та його впливі на якість навчально-виховного процесу; розглянуто труднощі та ризики розвитку впровадження засади «навчання впродовж життя»; представлено успішне портфоліо громадсько-активних шкіл України.

У сьомому навчально-методичному посібнику «Розвиток громади» акцент зроблено на реалізації засад розвитку громади на рівні школи та його впливі на навчально-виховний процес; розглянуто ризики та труднощі, що виникають під час розвитку громади; представлено успішне портфоліо громадсько-активних шкіл України.

У восьмому навчально-методичному посібнику «Залучення батьків» акцент зроблено на залученні батьків до діяльності школи та його впливі на навчально-виховний процес; розглянуто труднощі та ризики під час залучення батьків до діяльності школи; представлено успішний досвід залучення батьків до діяльності школи.

У дев'ятому навчально-методичному посібнику «Шкільна культура» акцент зроблено на розвитку шкільної культури та її впливі на навчально-виховний процес; розглянуто труднощі та ризики впровадження демократичної шкільної культури; представлено успішне портфоліо громадсько-активних шкіл України.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ

**Навчально-методичний посібник із серії
науково-методичних матеріалів «Стандарти громадсько-активної школи»**

Автори:

Найда Юлія Михайлівна,
програмний директор Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»

Ткаченко Лариса Миколаївна,
старший викладач кафедри управління освітою, завідувач центру моніторингу якості
освіти Луганського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

**За загальною науковою редакцією
Даниленко Лідії Іванівни,**
доктора педагогічних наук, професора,
заступника завідувача кафедри парламентаризму та політичного менеджменту
Національної академії державного управління при Президентові України

Редактор: І.Л. Новіцька

*Погляди, висвітлені у матеріалах посібника, є винятково відповідальністю їхніх авторів
і не обов'язково збігаються з позицією Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» та Фонду
Чарльза Стюарта Мотта*

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

*Жодна частина цієї публікації не може бути відтворена
в будь-якому вигляді та будь-якими засобами без попередньої згоди
Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»*

Підписано до друку 24.03.2014. Формат 60x841/8.

Друк офсетний. Гарнітура Minion Pro.

Умовн. друк. арк. 7,5.

Наклад 500 прим.

ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»

Свідоцтво ДК №3653

Друк СПД ФО «Парашин К.С.»